

ИСТАНБУЛСКИТЕ КАФЕНЕТА НА XX И XXI В. – МЕЖДУ БУНТА, КЛЮКИТЕ И БИЗНЕСА

Кирила Атанасова

Тема на настоящата статия са кафенетата в Истанбул през XX и XXI в. С цел да се избегнат недоразумения трябва да бъдат разграничени лексикално двете понятия кафене (kahvehane) и кафе (café), които на български се използват като синоними. Първият термин се свързва с традиционните кафенета, възникнали в Константинопол в средата на XVI в., а другият термин маркира европейския тип кафене, навлязло в Османската империя през втората половина на XIX в. Двете понятия носят със себе си различна културна натовареност и традиции. Обект на изследването е турското кафене, което успява да се съхрани и да се превърне в мост между миналото и съвременното¹.

Времевата рамка на изследването обхваща периода от залеза на Османската империя в края на XIX и началото на XX в. до началото на 2014 г. В тези малко повече от 100 години обществото преживява дълбоки социални метаморфози. С премахването на империята и халифата след Първата световна война (1914-1918) и изграждането на Републиката, турците трябва да свикнат с новия си статус и да се превърнат от поданици на падишаха в турски граждани. Променя се и етническият, религиозният, и политическият облик на Истанбул. В годините след кемалистките реформи и еднопартийното управление Турция

¹ Yaşar, A. İstanbul Kahvehaneleri. – In: İstanbul'un Kahvehanelerinden. İstanbul, 2012, p. 29 - 32
Извлечено на 20.08.2014 от http://www.fatih.edu.tr/~ayasar/Yayinlarim/Istanbulun_Kahvehanelerinden.pdf

преминава през редица икономически кризи и е арена на политически борби, станали причина за няколкократно намеса на военните. Последните три десетилетия, отваряйки пазарите си за чужди фирми, страната се нареди сред държавите с най-високи темпове на растеж². Турция обаче заема и челните класации по цензура,³ зависими медии и осъдени журналисти – особено пък с началото на управлението на ПСР (Партия на справедливостта и развитието – АКР).

От самото си създаване кафенетата играят важна роля в обществения живот като центрове за събиране и обмен на информация, клюки, правене на бизнес и изразяване на недоволство срещу властта. Чрез дейностите и разговорите в тях могат да бъдат проследени както политическите, така и културните трансформации, през които преминава обществото.

Целта на изследването е да установи промените, които настъпват вследствие на важни за развитието на обществото събития от ХХ и ХХІ в., и да се покаже тяхното отражение върху кафенетата – функциите, облика и клиентелата им. От поставената цел произтичат и следните задачи: да се проследи оформянето на институцията и произлезлите от него заведения, както и тяхното място в турската публична сфера в миналото и днес. Други задачи на разработката са свързани с описанието и анализа на отношението на властите към кафенето, очертаването на влиянието на печата и средствата за масова комуникация върху изграждането му, както и ролята на съвременните технологии.

Методите на които се опира текстът са: анализ и вторичен анализ, наблюдение, включено наблюдение, дълбочинни интервюта, сравнение и интерпретация.

Структурата на изложението е изградена от три части и се базира на хронологическата рамка на реформите, свързани с модернизиранието и европеизирането на турското общество. Първата част представя *формативния и класическия период* на кафенетата, чийто времеви обхват е от създаването на кафенета в Османската империя (ХVІ в.) до годините на Танзимата (1839 – 1876) и Кримската война (1853 - 1856), когато се наблюдават процеси на европеизация на османското общество и навлизането на печата. Тук се създава

---

² Повече вж. на официалната страница на Световната банка: <http://www.worldbank.org/en/country/turkey>

³ Bender, J. 10 Shameful Facts about Censorship in Turkey. 21.03.2014. Извлечено на 01.09.2014 от: <http://www.businessinsider.com/10-facts-about-censorship-in-turkey-2014-3>

основата, на която ще стъпи изследването, и се задават понятията, чиято промяна ще се наблюдава и анализира по-нататък в текста. Втората част разглежда проблемите на кафенето в Истанбул в неговия *трансформативен период*, обхващащ втората половина на XIX в. до началото на 80-те години на XX в., когато турската икономика се либерализира и в страната навлизат технологиите на Запада. Третият дял на текста обхваща последните две десетилетия на XX в. и първите години на XXI, като в него се прилагат описание на проведеното теренно проучване (02.04.2014-06.04.2014 г.) и анализ на резултатите от него.

* * *

В тази първа част на изложението ще се проследи хронологически пътят на кафето от Абисиния до Османската империя, неговото навлизане в ежедневието на османците и създаването на институцията, наречена „*кафене*“. Освен това ще се разгледат дейностите, които извършват посетителите, архитектурата на заведението, неговите социални и търговски функции. В текста също така се изследват значението и мястото на османското „*кахвехане*“ (kahvehane) за развитието на истанбулското общество от XVI до XIX в.

Легенда свързва произхода на кафето с древната земя на Абисиния (дн. Етиопия). В нея се разказва за козарчето Калди и неговото стадо.

Един ден козите не се отзовали на сигнала му за прибиране вкъщи и той тръгнал да ги търси. След дълго лутане ги намерил високо в планината – те тичали, блеели и танцували, изправени на задните си крака. Калди решил, че са омагьосани. Докато ги наблюдавал, той забелязал, че една след друга козите дъвчели лъскавите зелени листа и червените плодове на дърво, което той никога досега не бил виждал. Решил, че са се натровили и ще умрат.

Но те не умрели, а на следващия ден отново отишли на същото място и се повторило изпълнението им от предния ден. Калди решил също да опита – първо сдъвкал няколко листа, които били горчиви. След това ял от плода, който бил леко сладък, а семената, които изскочили, били покрити с дебел и вкусен слой клей. Накрая той сдъвкал и семената. Почувствал се сякаш никога повече няма да бъде уморен или раздразнен. Като се прибрал, разказал на баща си за магическите дървета. Случилото се се разчуло и много скоро кафето станало

неделима част от културата на абисинците. След това било само въпрос на време то да се разпространи по търговските пътища с Арабия. ⁴

Ученият Марк Пендерграст изказва съмнение, че е възможно след превземането на Йемен от абисинците през VI в., те да са засадили плантации с кафе.⁵ Абисинците обаче властват над тези земи едва половин век, а с отвоюването на Йемен арабите печелят и кафето. Те започват да култивират дръвчетата и да ги отглеждат в близките планини.

Друга легенда разказва за въздействието на кафето върху пророка Мохамед. Според нея Мохамед казал, че под влиянието на кафето може да свали 40 мъже от конете им и да обладае 40 жени.⁶

Именно на арабите дължим напитката, която днес познаваме като кафе. Първоначално – някъде през ранния XV в.⁷ – суфитите го пият, за да могат да седят будни и да изпълняват среднощните си молитви. ⁸ В особената атмосфера на тяхното религиозно братство пиенето на кафе се ритуализира, създавайки усещането за споделяне на едно и също нещо и предизвиквайки близост. Кафето тръгва от кодифицираната и йерархична среда на мюсюлманските секти с техните строги правила, за да се разпространи в мюсюлманските общества.⁹ За по-голяма яснота трябва да се отбележи, че преди края на XIV в. думата „кафе“ (kahve) се използва със значението на вино.¹⁰

За наименованието на кафето Пендерграст посочва няколко етимологични версии. На първо място това е арабската дума „кахва“ (qahwa), която означава „вино“. Друга версия за произхода на наименованието е регион в дн. Етиопия на име Каффа (Kaffa). Като трета опция може да се посочи още една арабска дума – „кувва“ (quwwa – сила, мощ), а четвъртата възможност „кафта“ (напитка, правена от растението кат).¹¹

Първоначално кафето се употребява в сферата на медицината и религията, но скоро навлиза и в ежедневието. По-заможните хора имат в дома си т.нар.

---

⁴ Pendergrast, M. *Uncommon Grounds: The History of Coffee and How It Transformed Our World*. New York, 2010, p. 25-27

⁵ Ibid, p. 27

⁶ Ibid, p. 27

⁷ Ayvazoğlu, B. *Turkish Coffee Culture*. Ankara, 2011, p. 19

⁸ Pendergrast, M. *Op. cit.*, p. 27

⁹ Бибина, Й. Кафето и кафенето в турската култура. – В: Кафене „Европа“. С., 2007, с. 7

¹⁰ Bingül, İ. *Osmanlı'da kahvehane ve toplumsal hayat mekanları*. İstanbul, 2013, s. 90-91

¹¹ Pendergrast, M. *Op. cit.*, p. 27

„селямлък“¹², но малцина могат да си го позволят. Кафенетата предоставят шанса на по-бедните да имат един вид свой „обществен селямлък“, където да се срещат и комуникират със свои приятели и познати, а домът се превръща в автономна зона на жената и своеобразен неин харемлик.¹³ До края на XV в. мюсюлманските поклонници разпространяват кафето в ислямския свят и то се превръща в доходоносна търговска стока.¹⁴

Но освен почитатели напитката печели и сериозна опозиция. Една от причините за противопоставянето срещу употребата на кафето е неговото физиологично и химическо въздействие върху човешкия организъм. Друга възможна причина за опозицията на пуританите е кафето като нововъведение, т.е. опозиция срещу новото.¹⁵

Самите собственици на кафенета също подпомагат изграждането на лошия имидж на заведението и на напитката чрез нелегалната дейност на някои от тях – от хазарт до незаконни сексуални услуги, с което привличат вниманието на длъжностните лица, отговорни за спазването на моралните норми.¹⁶

Кафето също си спечелва и репутацията на бунтовническа напитка заради политическите дейности, станали неразделна част от социалния живот в кафенетата.¹⁷ Когато младият управител на Мека разбира за сатиричните стихове по негов адрес, които се разпространяват в кафенетата, той решава, че кафето като виното трябва да се обяви от Корана за незаконна напитка и убеждава в това и своите религиозни, правни и медицински съветници.¹⁸ Така през 1511 г. в Мека е регистриран първият случай на забрана на кафе консумацията.¹⁹ Хаир Бей (Kha'ir Beg) обявява, че продажбата и консумацията на кафе, публично или частно, са забранени и всеки, който наруши разпорежданията, ще бъде наказан. Според един от хронистите на събитията Джазире (Jaziri) в следствие на забраната по улиците на Мека е изгаряно кафе,

---

¹² Сиямлък – отделение за мъжете, в което те могат да посрещат своите гости. Женското отделение се нарича „харемлик“

¹³ Mikhail, Alan. The Heart's Desire: Gender, Urban Space and the Ottoman Coffee House. In: Ottoman Tulips, Ottoman Coffee. Leisure and Lifestyle in the Eighteenth Century. London, 2008, p.146 - 148

¹⁴ Pendergrast, M. Op. cit., p. 27

¹⁵ Hattox, Ralph S. Coffee and Coffeehouse: The Origins of a Social Beverage in the Medieval Near East. Seattle, 1996, p.6

¹⁶ Ibid, p.6

¹⁷ Ibid

¹⁸ Pendergrast, M. Op. cit., p. 27

¹⁹ По-подробно относно „инцидента“ от 1511 – вж. Hattox, Ralph S. Op. cit., p. 30 - 38

а пренасящите или консумиращите го са подложени на побои.²⁰ Забраната е в сила, докато султанът на Кайро, заклет почитател на кафето, не я ревизира.²¹

През 1536 г. османците превземат Йемен и скоро след това зърната кафе стават важна износна стока в Османската империя. Те са експортирани основно от йеменското пристанище Мока и затова кафето от региона носи това име. От Йемен ценната суровина, натоварена на кораби, пътува до Суец, а после на камили достига Александрия, откъдето я купуват френските и венецианските търговци. Османците ревниво пазят монопола си върху култивирането на дръвчета в Йемен. Експортирането на зърна кафе е забранено освен ако те не са предварително накиснати във вряща вода или частично опечени, за да се избегне евентуално покълване.²²

Търговците са наясно с потенциала на кафето и възприемането му в арабския свят, но имат проблем с разпространението му сред широките маси. Все пак то е познато само на ограничен кръг от хора и това възпрепятства популярността му. Мнозинството не знае нищо за приготвянето, употребата и свойствата на кафето и затова не го купува. С цел да се запознаят обикновените хора и да създаде търсене сред тях започва да се продава вече готовата напитка.²³

Изследователят Ралф Хатокс смята, че корените на кафенетата трябва да се търсят в Арабия. Османският хронист Ибрахим Печеви (1574-1650) твърди, че кафето и кафенетата навлизат в Османската империя през XVI в. Двама сирийци – Хаким от Алепо и Шамс от Дамаск ок. 1554-1555 г. отварят първото кафене в Истанбул²⁴ в квартала „Тахтакале“.²⁵ Според Кятиб Челеби кафето пристига за първи път в Истанбул през 1543, а историкът Мустафа Али твърди, че кафенетата се появяват в столицата на Османската империя някъде около 1552-1553 г.²⁶

Проблемът е, че всички тези хронисти са от по-късен период, XVII в., и не са преки свидетели. Една фетва на Ебусууд ефенди (1490-1574), която вероятно, съдейки по съдържанието ѝ, е издадена преди средата на XVI в., показва, че

---

²⁰ Hattox, Ralph S. Op. cit., p. 35

²¹ Pendergrast, M. Op. cit., p. 27

²² Ibid, p. 28

²³ Hattox, Ralph S. Op. cit., p. 79

²⁴ До 1930 г. официалното име на столицата на Османската империя е Константинопол (Константинийе), но в текста за по-голяма яснота ще се използва Истанбул.

²⁵ Mikhail, Alan. Op. cit., p.138

²⁶ Ibid

иstanbulският елит познава напитката преди появата на обществените кафенета²⁷. През 1543 г. има регистриран случай на принудително потопяване на кораби, пренасящи чували с кафе, в пристанището Топхане.²⁸

Въпреки опозицията на улеммата и шейх юл-исляма Ебусууд ефенди консумацията на кафе по времето на Сюлейман I (1520-1566) от висшата класа става със съгласието на султана. В този период в двореца се появява службата на *главния кафеджия (kahve kethüdası/ kahvesibaşı)*, чиято задача е да сервира кафето на падишаха по определено време.²⁹

Точна дата на появата на първото кафене не може да се даде, но със сигурност след средата на XVI в. този тип заведение влиза в османските държавни документи, фермани и регистри. Според сведенията в мюхимме дефтерите³⁰ от 967/1567 г. кафенетата в район „Еюп“ трябва да бъдат затворени. В друг такъв регистър от същата година виждаме, че кафенетата заедно с таверните и бозаджийниците в Истанбул и района на Галата също ще бъдат затворени, като причините за това са продажбата на алкохолни напитки и разпространяването на клюки против държавата по тези места.³¹

Въпреки забраните в документите от следващите години е видно нарастването на броя на кафенетата в Истанбул. Ако до края на управлението на Сюлейман I функционират около 50 кафенета, то през последните години на неговия син Селим II (1566-1574) те достигат почти 600.³² Кятиб Челеби пише: „Отваряха ги свободно навсякъде: на всеки уличен ъгъл се появяваше кафене.“³³ Ибрахим Печеви отбелязва, че през XVI в. кафенетата са толкова популярни, че често в тях няма къде да се седне или да се стои дори прав заради многото посетители. Османският хронист констатира, че се стига дотам, че никой не ходи вече в джамията.³⁴ Историкът Дженгиз Кърлъ твърди, че в началото на XIX в. един от всеки седми или осми бизнес в Истанбул е кафене. Само в квартал „Бешикташ“ има 22 кафета от общо 108 в районите по Босфора.

---

²⁷ Yaşar, Ahmet. The Coffeehouses in Early Modern Istanbul: Public Space, Sociability and Surveillance. Istanbul, 2003, p. 12

²⁸ Ayvazoğlu, B. Op. cit., p. 14

²⁹ Yaşar, Ahmet. Op. cit., p. 13

³⁰ Мюхимме дефтерите - регистрите на важните имперски дела съдържат копия от заповеди на централната администрация до местните органи на властта по различни въпроси.

³¹ Yaşar, Ahmet. Op. cit., p. 19

³² Ibid, p. 19 - 20

³³ Цит. по: Mikhail, Alan. Op. cit., p. 139

³⁴ Цит. по: Mikhail, Alan. Op. cit., p. 139

Британският пътешественик Чарлз Уайт от XIX в. изчислява, че в османската столица има не по-малко от 2500 кафенета.³⁵

За по-малко от век кафенето трайно навлиза в живота на истанбулчани и става задължителен, дори дефиниращ, елемент на градската среда.

Но защо успяват кафето и „неговият дом“ да се наложат? Освен че напитката съдържа пристрастяващия кофеин, важна роля има и фактът, че кафето е интелектуален стимулант, приятен начин за повишаване на енергията без странични ефекти. Кафенетата позволяват на мъжете да се съберат, да разговарят, да се забавляват, да спорят, да обсъждат бизнес дела, поезия и политика.³⁶

Жени са допускани незаконно в тези заведения, като това са танцьорки, певици и жени за забавление, които са описвани от западните пътешественици като част от екзотиката на Изтока. Важно е да се отбележи, че след навлизането на кафенето в Европа то и там си остава мъжка територия.³⁷

Независимо от тази полова дискриминация, която е характерна за времето и обичаите и ще бъде разгледана по-нататък в текста, кафенетата се превръщат в обществени центрове, отворени за хора от всички социални слоеве. За кратко време кафето като субстанция и кафенето като институция са възприети от истанбулчани, независимо от техния статут в обществото.³⁸ И въпреки че жените не са допускани легално, това не означава, че те не пият кафе. Дори напротив – напитката е толкова важна, че османската съпруга получава правото да поиска развод, ако мъжът ѝ не ѝ осигури необходимото количество кафе.³⁹

С навлизането на кафенето в ежедневието на османците настъпват промени и в техните навици. Храненето в Османската империя се свързва най-вече с дома и семейството. По това време културата на ресторантите не съществува, а храненето навън е рядкост. Ако хората се хранят извън дома, това се случва в къщите на приятели или членове на семейството.⁴⁰

Изключение от общото правило прави само кафенето⁴¹. То е единствената институция, която предлага на мъжете много от удобствата, традиционно

---

³⁵ Mikhail, Alan. Op. cit. , p. 139

³⁶ Pendergrast, M. Op. cit., p. 28

³⁷ Бибина, Й. Цит. съч., с. 17

³⁸ Yaşar, Ahmet. Op. cit., p. 22

³⁹ Pendergrast, M. Op. cit., p. 28

⁴⁰ Mikhail, Alan. Op. cit. , p. 139

⁴¹ Ibid, p. 141

асоциирани с пространството на дома.⁴² Пример са вечерните празненства, на които мъжете се събират не само да ядат, но и да пушат, говорят, играят на табла или други игри, да клюкарстват и да пият кафе. Тези дейности се пренасят и в кафенетата.⁴³

Османското кахвехане (kahvehane) се превръща в своеобразна проекция на дома. Пространство, в което мъжете общуват и се забавляват свободно, в което да се чувстват добре, все едно са си къщи. Показателен е фактът, че в много кафенета (най-вече в Анадола) посетителите се събуват преди да влязат – обичай, напомнящ на влизането в джамията или дома. Важно е да се отбележи, че за всички тези пространства събуването е символ на преминаването от външния свят на уличната и градска мръсотия в интимността на дома, джамията, а в този случай на кафенето.⁴⁴

Архитектурата и интериорът на тези заведения са други способности, чрез които да се пресъздаде домашната атмосфера и уют и да предразположат мъжа към разговор. Определящи за планировката на кафенето са дейностите за социализация и забавление, които ще се извършват, докато се пие кафе. Кафенетата са проектирани да събират определен брой хора около едно централно пространство, оградено от вградени пейки с възглавнички, наричани „диван“. В някои кафенета с това централно място, в което обикновено е разположен мраморен фонтан или басейн, се свързват допълнителни странични стаи. Тази проста централизирана организация е адаптирана от архитектурните планове на османските къщи, в които намиращият се на горния етаж централен салон, наречен „софа“, служи като преходен хол и от него се влиза в спалните.⁴⁵

Големите кафенета имат три основни елемента, които са част от централизирания план. Това са: огнището, на което се приготвя кафето, сцена, която е за разказвачите на приказки, оркестър или певци, и така нареченият „башседир“ – по-високо място в заведението, където се настаняват високопоставени гости. Башседирът е ограден от дървени перила и покрит с килими, за да се наблегне на неговата важност в организацията на кафенето.⁴⁶

---

⁴² Ibid, p. 161

⁴³ Ibid, p. 141

⁴⁴ Ibid, p. 149

⁴⁵ Oral, Timur. A Contemporary Coffeehouse Design Based on Historic Traditions (M.S. Thesis). Virginia, 1997, p. 12

⁴⁶ Ibid

Важен елемент от интериора на кафенето е неговата декорация⁴⁷. [47]. По стените са закачени огледала, коранически надписи в позлатени рамки и лавици, на които стои „оборудването“ за приготвянето и сервирането на кофеиновата напитка: бурканиите със захар и кафе, порцеланови чашки и чинийки, джезвета и мелнички. На специална лавица стоят наргилетата, които се използват за пушене на тютюн или хашиш като източник на допълнително удоволствие към пиенето на кафе.⁴⁸

Килимите и чергите заедно с керамиката са важен декоративен елемент на типичните османски кафенета. Тъканите изделия украсяват стените, подовете или се използват като покривала на мебелите, а керамиката се употребява като декоративни плочки и за аксесоарите за кафе. Голямото разнообразие на големини и шарки на килимите и чергите допринасят за цялостната визия на кафенето. При керамиката също има богат избор на мотиви и цветове, но най-често срещан е синият мотив върху бял фон в типичен ислямски стил.⁴⁹

Друг важен елемент от архитектурния план на голямото истанбулско кафене от затворен тип е дворът, който създава приятна атмосфера за любителите на откритите пространства и желаещите да пият кафе навън. Целта на дворната част е да създаде централизирана организация на външната част, като тази функция е вдъхновена от планировката на османските джамии от XVI в.⁵⁰

Наличието на високи прозорци, от които има видимост към и от кафенето, също е негова характерна особеност. Според ислямската традиция, основаваща се на Корана и различни Хадиси, хората имат право на „визуално“ уединение. Например един от Хадисите твърди, че е обида, ако някой дръпне пердето и надникне в чужда къща без това да му е било разрешено. Подобен текст може да се открие и в Корана, 24: 27-31⁵¹.

---

⁴⁷ По-подробно за декорацията вж. Oral, Timur. Op. cit., p. 13-18; Hattox, Ralph S. Op. cit., p.79 – 82; Ayvazoğlu, B. Op. cit., p. 121-126; Bingül, İ. Op. cit., p. 122-127; Çaksu, Ali. Janissary Cofee Houses in Late Eighteenth- Century Istanbul. In: Ottoman Tulips, Ottoman Coffee. Leisure and Lifestyle in the Eighteenth Century. London, 2008, p. 117-132 и Mikhail, Alan. Op. cit. , p. 149 - 155

⁴⁸ Oral, Timur. Op. cit. , p. 14

⁴⁹ Ibid, p. 14-18

⁵⁰ Ibid, p. 14

⁵¹ О, вярващи, не влизайте в домове, освен в собствените си, докато не поискате разрешение и не поздравите обитателите им! За вас това е най-доброто, за да се поучите. И ако не намерите никого там, не влизайте, докато не ви се позволи! И ако ви бъде казано: „Върнете се!“ , тогава се върнете! За вас това е най-чистото. Аллах знае вашите дела.

Влизането и гледането в нечия къща без изричното позволение на собствениците е забранено и това оказва влияние върху османската архитектура. От всички сгради – домове, джамии, болници и имарети единствено кафенето е построено така, че да може всеки да надникне. Има и времена, в които тези заведения са затворени и прозорците им покрити, но през по-голямата част от годината те са отворени за бриза и най-важното – за погледите.⁵²

В кафенето обаче визуалното остава на втори план, по-важно е това, което се казва и чува. В него се събират мъже от всички прослойки и всеки има право да участва в дискусиата, докато пият кафе, пушат, играят игри. Тук посетителите могат да чуят политическите анекдоти на разказвачите на истории⁵³, да се смеят на гротескни образи от театъра на сенките (карагьоз – *karagöz*), които са изпълнени с ругатни, ирония и хумор и са със силен политически подтекст. Кафенетата са местата, в които капитаните на кораби уреждат следващото си плаване, търговците сключват сделки, безработните намират работодатели и обратното. Някои истанбулски кафенета се превръщат в събирателна точка за имиграцията, където новопристигналите намират подслон и създават контакти, докато се установят и свикнат с начина на живот в османската столица. Кафенетата също предоставят терен за съпротива и опозиция срещу властта.⁵⁴ До 1826 г. голяма част от тези заведения се държат от еничари⁵⁵ и е показателен фактът, че след разправата на султан Махмуд II (1808-1839) с еничерския корпус и неговото ликвидиране завинаги изчезват и

Не е грях за вас да влизате в необитаеми домове, в които има ваше имущество. Аллах знае какво разкривате и какво потулвате.

Кажи на вярващите мъже да свеждат погледите си и да пазят целомъдрието си! За тях това е най-чистото. Сведущ е Аллах за техните дела.

И кажи на вярващите жени да свеждат поглед и да пазят целомъдрието си, и да не показват своите украшения освен видното от тях, и да спускат покривалото върху пазвата си, и да не показват своите украшения освен пред съпрузите си или бащите си, или бащите на съпрузите си, или синовете си, или синовете на съпрузите си, или братята си, или синовете на братята си, или синовете на сестрите си, или жените [вярващи] или [слугините], владени от десниците им, или слугите от мъжете без плътски нужди, или децата, непознали още женската голота. И да не тропат с крак, за да се разбере какво скриват от своите украшения. И се покайте пред Аллах всички, о, вярващи, за да сполучите!

Цит. по: Теофанов, Цв. (2008). Превод на свещения Коран на български език. Извлечено на 15.08.2014 от <http://www.islamforbulgaria.com/koran/quran/24.An-Nur.htm>

⁵² Mikhail, Alan. Op. cit. , p. 152

⁵³ Повече за историите, които се разказват в кафенетата вж. Adler, C. A. Ramsay. *Told in the Coffee House. Turkish Tales.* New York, 1898

⁵⁴ Kırılı, Cengiz. *Coffeehouses: Public Opinion in the Nineteenth-Century Ottoman Empire.* – In: *Public Islam and the common good*, Armando Salvatore and Dale F. Eickelman (Ed.). Leiden, 2004, p. 76

⁵⁵ Повече за еничарските кафенета в Истанбул вж. Çaksu, Ali. *Janissary Cofee Houses in Late Eighteenth-Century Istanbul.* In: *Ottoman Tulips, Ottoman Coffee. Leisure and Lifestyle in the Eighteenth Century.* London, 2008, p. 117-132

еничарските кафенета. Те са наследени от кафенетата на тогавашните пожарникари. През 1835 г. същият султан изгражда мрежа от шпиони, чиято задача е да следят политическите разговори в кафенетата. Историкът Дженгиз Кърлъ подробно разглежда темата, проследявайки журнали от XIX в.⁵⁶ Според турския историк информаторите на Махмуд II правят първото систематично проучване на общественото мнение.

В зависимост от характера на нужната информация шпионинът ходи в кафенета в определени региони: за търговски новини – в „Галата“ и на близките кейове, за дипломатически клюки в „Бейоглу“, политически клюки – кафенетата по „Диванйолу“.⁵⁷

В този смисъл заведенията не се делят само по това, в кой район се намират. Кафенетата могат да бъдат класифицирани, както по големина, така и по дейностите, които се извършват в тях.

Ралф Хатокс разделя кафенетата на три вида: сергии (coffee stalls), магазин за кафе/ средно по големина кафене (coffee shop) и голямото кафене (coffee house).⁵⁸

Първият вид е локализиран в търговските региони на града, обикновено в пазарите. Те не са пригодени за консумация на място, а кафето се приготвя и сервитьори го разнасят по различните магазинчета. Те са на малка площ, достатъчна за печка и кафеджия.⁵⁹

Вторият вид е по-голям. Той като функции напомня на кафе сергииите, но има място за няколко дървени стола, на които клиентите да си изпият кафето. Магазините за кафе се срещат и в жилищните райони освен в търговските.⁶⁰

Третият вид кафене функционира и като сборно място, и като обществен център. То предлага на своите клиенти повече от пиене на кафе.⁶¹ Голямото кафене е наречено неслучайно така – *coffeehouse/ kahvehane* – то се институционализира като обществен еквивалент на частния дом.⁶²

---

⁵⁶ Вж. по-подробно: Kırılı, Cengiz. Sultan ve Kamuoyu: Osmanlı Modernleşme Sürecinde Havadis Journalleri. İstanbul, 2009

⁵⁷ Kırılı, Cengiz. Coffeehouses: Public Opinion..., p. 75

⁵⁸ Hattox, R. Op. cit. 79-82

⁵⁹ Oral, Timur. Op. cit. , p. 19

⁶⁰ Ibid

⁶¹ Ibid

⁶² Mikhail, Alan. Op. cit. , p. 150

Според дейностите, които предлагат кафенетата, и посетителите се открояват няколко типа: кварталните, еснафските/ занаятчийски, еничарските, на огнеборците, ашък кафенета, семай кафенета, меддах кафенета и читални.⁶³

Кварталните кафенета са хронологически „най-стари“. Те играят ролята на обществен център и тяхната клиентела се състои предимно от жителите на квартала независимо от тяхната религия и социален статус. Събитията тук се предават от уста на уста, хората в махленското кафене се информират за случващото се в различните краища на империята.⁶⁴ В тях се обсъждат проблеми и начини за разрешаването им.⁶⁵

В края на XVI и началото на XVII в. се наблюдава обособяването на отделни кафенета според класите, културните интереси и етническият произход.

В края на XVI в. се появяват кафенетата на еснафа. Те могат да се разделят на две според районите, в които се намират. Първите са в Еминьоню – Айвансарай, където посетителите са строители, хамали, амбулантни търговци, ратаи, лодкари и др. Вторите са в търговския район Беязит – Аксарай, където се намира и Капалъ чарши.⁶⁶

Следващият вид са еничарските кафенета, които възникват в средата на XVII в. и съществуват до унищожаването на еничарския корпус през 1826 г. Интересен е начинът на изграждане на тази „институция“, като всяка еничарска орда може да има едно или повече кафенета. Характерни дейности за тях са политиканстването, рекетът, суфитски ритуали, както и предоставяне на квартири.⁶⁷ В тях военната дисциплина е на почит, но от друга страна те се превръщат в символи на обществените вълнения срещу правителството.⁶⁸

След унищожаването на корпуса кафенетата са наследени от тогавашните пожарникари и са наречени „тулумбаджъ кахвеханелери“ (tulumbacı kahvehaneleri). Те са разположени във всеки истанбулски квартал и функционират до 1876 г. Пожарникарите прекарват по-голямата си част от времето в тези кафенета, докато не бъдат повикани на работа.⁶⁹

---

⁶³ Sökmen, Cem. Eski İstanbul Kahvehaneleri (Aydınları İletişim Ortamı Olarak). İstanbul, 2011, p. 40 - 58

⁶⁴ Бибина, Й. Цит. съч., с. 9

⁶⁵ Sökmen, Cem. Op. cit., p. 40 - 43

⁶⁶ Ibid, p. 44

⁶⁷ Çaksu, Ali. Op. cit., p. 117

⁶⁸ Oral, Timur. Op. cit., p. 11

⁶⁹ Ibid

Ашък кафенетата се появяват през XVII в. и главна тяхна атракция са трубадурите от Румелия и Анадола, изпълняващи народна музика на саз. Те си организират и поетични дуели. Вероятно благодарение на голямата популярност на тези поети от времето на Махмуд II те изпълняват и ролята на пропагандатори на танзиматските реформи⁷⁰. В тези кафенета се случва един своеобразен обмен на знания и култура в различните социални структури чрез смесването на народната със суфитската литература, разпространявана от дервишките ложи.⁷¹ Традицията на четенето на книги и разказването на приказки по кафенетата тръгват точно оттук.

Към края на XIX в. възникват семаи кафенетата (*semai kahvehaneleri*) или музикални кафенета, които се явяват наследници на ашък кафенетата. Сега освен на саз се свири и на хармоника, кларинет, дарбука и др., изпълнява се и европейска музика освен традиционната. Екрем Ъшън обобщава, че с Танзимата в семаи кафенетата навлиза и Западът.⁷² Те просъществуват в Истанбул до края на 20-те години на XX в.⁷³

Меддах кафенетата (*meddah kahvehaneleri*) са свързани с изпълненията на разказвачи на приказки (*meddah*). Те се появяват първо в района на Тахтакале, а после се пренасят в Шехзадебашъ. Изкуството на разказването на истории има дългогодишна традиция в кафенетата и живота на османците.⁷⁴

Читалните (*kıraathane – kıraat – четене*) се появяват в Истанбул през XIX в. и демонстрират нуждата на интелектуалците след Танзимата за тихо кафене, напомнящо на клуб, в което да се четат книги и вестници. Например, едно къраатхане зад „Йени джами“ разполага с над 30 вестника на различни езици. Тези кафенета са за всички независимо религията или етноса. Къраатханетата много напомнят на европейските частни клубове – за да станеш член на определена читалня трябва да си номиниран от друг вече участник и да заплатиш членски внос за 6 месеца напред.⁷⁵ Една от най-известните читални е тази на Серафим Ефенди, отворена през 1857 г. Тя се помещава в триетажна сграда – на приземния етаж са печатницата и склада, на първия – читалнята за

---

⁷⁰ Ayvazoğlu, B. Op. cit., p. 137

⁷¹ Sökmen, Cem. Op. cit., p. 51

⁷² Ibid, p. 53

⁷³ Oral, Timur. Op. cit., p. 11

⁷⁴ Sökmen, Cem. Op. cit., p. 56-58

⁷⁵ Ayvazoğlu, B. Op. cit., p. 132

четене на вестници, брошури и книги и пиене на кафе, а последния – хотелски стаи за хора от провинцията.⁷⁶

Кафето тръгва от суфитските братства като ритуал на споделянето и се пренася в ежедневието, където запазва тази си характеристика. Турците казват: „*Gönül ne çay de ister ne de kahve, gönül muhabbet ister, kahve bahane.*“ (Душата не иска нито чай, нито кафе, душата иска мухабет/разговор, а кафето е само повод.) Кафенетата се превръщат преходен топос за мъжа между джамията и къщата, наследявайки архитектурните особености на двете институции. Дори може да се твърди, че кафенето само по себе си се превръща в институция. От него и най-вече от разговорите и дейностите, които посетителите му водят и извършват, се интересува централната власт. По време на Османската империя многократно кафенетата са затваряни със султанска заповед, а от времето на Танзимата шпиони следят общественото мнение. Кафенето се превръща в задължителна част от характеристиката на махалата и ежедневието на жителите ѝ. То заема особено място и в търговските райони на Истанбул, снабдявайки продавачите и купувачите с освежителната напитка. Кафенето се превръща в информационна и културна институция, в която посетителите – при липсващата или пък силно цензурираната „преса“ – могат да разберат какво се случва в различните краища на света, да дискутират последните държавни дела, да обсъдят бунт срещу правителството, да поспорят, да се забавляват, да завържат контакти и бизнес сделки.

До XIX в. се оформят различни видове кафенета според големината, интересите, занаятите, социалната класа и етническият произход на посетителите. През XIX – XX век обаче настъпват изменения и традиционното османско кафене губи част от своето значение и функции. Тези промени ще бъдат разгледани по-надолу в текста.

* * *

Във втората част на проучването се разглеждат кафенетата в Истанбул от средата на XIX в., когато навлизат алафранга кафетата, до 70-те години на XX в. Този период са характеризира със силно влияние на Запада върху османската култура, а впоследствие и върху турската. Времето на последните десетилетия

---

⁷⁶ Бибина Й., Цит. съч., с. 14

на Османската империя и първите години на Турската република са богати на историографски материал – за разлика от годините между 1950 г. и 1980 г.

През XIX в. по време на своите пътувания из Европа османците прекарват все по-често част от времето си в европейските кафета. Много от турските писатели са сред техните почитатели. Прогонените в Европа нови османи и младотурци се срещат в европейските кафета, за да дискутират съдбата на родината си. В средата на XIX в. „европейските“ или алафранга кафета навлизат и в Истанбул. Те отварят врати по време на Кримската война (1853-1856) с идването на съюзническите войски и са локализирани предимно в кварталите „Пера“ и „Галата“. В края на 60-те години в столицата на Османската империя съществуват около 20 такива в „европейската яка“ на брега на Галата и са собственост на немюсюлмани. Сред най-известните са: *Café du Luxembourg*, *Café de la Couronne*, *Café Flamme* и *Café de la Concorde*. Тези кафета се отличават както по интериора, осветлението, персонала, така и по посетителите. Тук сервират жени и наред с френското кафе и кафето с мляко се предлагат ликьори, спиртни напитки, виенски пасти и сладкиши, както и билиард. В тези пространства турците срещат европейците, запознават се и усвояват техните идеи и обичаи. Алафранга кафетата оказват влияние върху традиционното турско кафене и неговата украса – в края на XIX в. се откриват множество кафета, следващи образаца на *Café de la Paix* в Тарлабашъ с мраморни барелефи в стил „Арт нуво“.⁷⁷ Промени настъпват и в интериора. Картините с мистични и религиозни елементи са заменени с по-съвременните и модерни пейзажи, фотографии и портрети на известни държавници.⁷⁸ Исмаил Едиз констатира, че преди Танзимата народът седи по пейките и дивани, а след него се настанява удобно на столовете.⁷⁹

Турската писателка Нора Шени изтъква, че по време на Кримската война османската столица претърпява голяма трансформация заради войниците, военните болници и дипломатическите делегации, които довеждат със себе си финансисти, банкери, авантюристи, театрални, оперни и мюзикхол трупи. Още през 1843 г. Нервал пише до своя баща: „От пристигането си в Константинопол

---

⁷⁷ Бибина Й., Цит. съч., с. 12-13

⁷⁸ Ediz, İ. Osmanlı'dan Cumhuriyet'in ilk yıllarına kahvehaneler ve sosyal değişim. İn: SAÜ Fen Edebiyat Dergisi, I, 2008, p. 183

⁷⁹ Ibid

аз се почувствах в някой европейски град, където сам турчинът се е превърнал в чужденец.“⁸⁰

Традиционното кафене в Истанбул постепенно е изместено от този нов тип заведение, превърнало се в маркер на модерността. Най-напредничавите османски умове възприемат модела на Запада и европеизацията като цивилизационен избор на обществото и отхвърлят всичко „ретроградно“ – в това число и традиционното кафене с димната завеса, наргилетата и пушенето на опиум. Кафенетата се превръщат в идентификатори на противопоставянето между традиционното и модерното, което ясно личи и от фразата: „Каж ми в кое кафене ходиш, да ти кажа какъв си.“⁸¹ Много интелектуалци от последните години на Османската империя започват да сравняват ориенталския тип кафене с европейското кафе (*café*) и да го критикуват, че за разлика от западното източното е по-скоро „гнездо на мързеливите, безработните, реакционерите, комарджиите и пияниците.“⁸²

Важен фактор за трансформирането на кафенетата в края на XIX в. е навлизането на печатът и книгоиздаването. Къраатханетата (читални), които бяха споменати в предната глава, се превръщат в притегателен и събирателен център на истанбулския интелектуален и бюрократичен елит.⁸³ Също така някои от тях като случая с „Икбал къраатханеси“ стават седалища на различни списания⁸⁴. В тези читални се изнасят лекции през последните години на Османската империя, а членовете на Комитета „Единение и прогрес“ (*İttihat ve Terakki Cemiyeti*) ги използват, за да пропагандират идеите си. Освен това в къраатханетата продължават да се изнасят музикални, театрални и куклени представления. Те стават толкова популярни, че собствениците на обикновените кафенета добавят в наименованията на заведенията „къраатхане“, за да привлекат по-отбрана клиентела и да придобият известност.⁸⁵ В края на XIX в. в една от най-известните читални – „Февзи“, е прожектиран и първият филм в Истанбул, а малко преди Първата световна война там е отворено и първото кино.⁸⁶ По време на Войната за независимост (1919-1922)

---

⁸⁰ Цит. по: Турция. Под ред. на Семих Ванер. С., 2008, с. 240

⁸¹ Пак там, с. 13

⁸² Lamprou, A. Between Central State and Local Society. The People's Houses Institution and the domestication reform in Turkey: Doctoral Thesis. Leiden University, 2009

⁸³,Ibid, p.194

⁸⁴ Ayvazoğlu, B. Op. cit., p. 144

⁸⁵ Бибина Й., Цит. съч., с. 15

⁸⁶ Yaşar, A. İstanbul Kahvehaneleri. – In: İstanbul'un Kahvehanelerinden. İstanbul, 2012, p. 29 - 32

кафенетата се използват и за нуждите на мобилизацията.⁸⁷ Според турския романист Пейами Сафа (*Peşami Safa*) кафенетата от това време съчетават в себе си функциите на академия, професионални гилдия, клуб, зала, своеобразен съвет за идеи и изкуство.⁸⁸

Освен традиционното кафене самото кафе също постепенно започва да губи позиции. В средата на XIX в. британските търговци, които продават китайски чай на Русия, в следствие на Кримската война се преориентират към пазарите в Северна Африка, където ментовият чай бързо се превръща във важна напитка.⁸⁹ В началото на XX в. Османската империя е на девето място по консумация на кафе в света, но чаят започва лека-полека да измества традиционната напитка.⁹⁰ Той навлиза и се разпространява в империята благодарение на азербайджанските и иранските тюрки, които отварят чайни в Истанбул.⁹¹ Чаят е доста по-евтин и лесен за приготвяне и бързо става част от ежедневието на османците. Решаващ фактор за неговата популярност е и поредният недостиг⁹² на кафе по време на Първата световна война, когато цената на кафето на черната борса се увеличава многократно и хората са принудени да си варят традиционната напитка от арпа и нахут.⁹³ Османците започват да консумират чай и новата напитка влиза в кафенетата, превръщайки се в конкурент на старата.⁹⁴

През XIX в. под влиянието на Западна Европа на вниманието на истанбулчани се предлагат нови хранителни изкушения и забавления. В края на века се появяват ресторантите (*lokanta*), които предлагат един минимум от комфорт с маси и столове в подходящо помещение, по-разнообразни менюта, придружени с алкохол, съчетавайки по този начин храненето с удоволствието от престоя на масата. На мюсюлманите е забранено да отварят и стопанисват заведения, предлагащи спиртни напитки, затова този тип ресторанти остават за

Извлечено на 20.08.2014 от http://www.fatih.edu.tr/~ayasar/Yayinlarim/Istanbulun_Kahvehanelerinden.pdf

⁸⁷ Lamprou, A., Op. cit., p. 195

⁸⁸ Цит. по: Ayvazoğlu, B. Op. cit., p. 143

⁸⁹ Grigg, D. The worlds of tea and coffee: Patterns of consumption. – In: *GeoJournal*, vol. 57, No. 4, 2002, p. 291

⁹⁰ Taştan, Yahya Kemal. Sufi Şarabından Kapitalist Metaya Kahvenin Öyküsü. – In: *Akademik Bakış*, vol. 2, No. 4, 2009, p. 72

⁹¹ Ayvazoğlu, B. Op. cit., p. 149 - 150

⁹² Повече за недостига на кафе по време на Османската империя и при Турската република вж. у Ayvazoğlu, B. Op. cit., p. 93 - 100

⁹³ Taştan, Yahya Kemal. Op. cit., p. 72

⁹⁴ Yaşar, A. İstanbul Kahvehaneleri..., p. 34

дълго време изключително в немюсюлманските квартали⁹⁵. През последните години на Османската империя голямото мнозинство от ресторанти са собственост на османски поданици от гръцката, еврейската или арменската общност и се намират в кварталите „Пера“ (Бейоглу) и „Галата“, но има и ресторанти, чиито собственици са чужденци от Централна Европа. В тези заведения се сервират главно ястия от европейските кухни (основно специалитети от френската), могат да бъдат опитани бира, пражка шунка, вино и рокфор.⁹⁶

В началото на 20-те години на XX в. професорът по социология от Робърт колеж Клерънс Ричърд Джонсън провежда изследване, изучаващо ежедневието в Константинопол. Той класифицира кафенетата в 7 категории: 1. Ханове – кафенета; 2. Кафенета в близост до джамии; 3. Читални (къраатханета); 4. Кафенетата в махалите; 5. Кафенетата на търговците; 6. Кафе – ресторанти и 7. Селски кафенета.⁹⁷ Тази категоризация е най-общо валидна и до днес. От нея се може да се проследи развитието на традиционното османско кафене и произлезлите от него заведения.

През XIX в. се случват разнообразни и дълбоки промени, надхвърлящи административните реформи, които пашите на Танзимата предприемат, следвайки западните модели.⁹⁸ Постепенното европеизиране на истанбулчани, начеващата еманципация на жените, навлизането на печата и кинематографията предопределят съдбата на кафенетата – те или трябва да се трансформират и пригодят към новите условия, или ще бъдат изместени. Кафенетата поемат по пътя на промяната – нови видове заведения отварят врати, за да отговорят на очакванията и желанията на своите клиенти, предлагат се нови забавления и асортимент. През XIX в. и първите 20 години на XX в. се поставят основите за промените, които ще настъпят в обществото и респективно в кафенетата след Първата световна война и с основаването на Република Турция през 1923 г.

Един месец след България Османската империя обявява капитулация и излиза от Първата световна война. След подписването на Мудроското примирие (30.10.1918 г.) страните от Антантата окупират зоната на Проливите,

---

⁹⁵ Повече за собствениците и местоположението на ресторантите вж. у Johnson C.R. Constantinople To-day or the Pathfinder Survey of Constantinople. New York, 1922, p. 261 - 263

⁹⁶ Турция. Под ред. на Семих Ванер. С., 2008, с. 603

⁹⁷ Johnson, C. R. Constantinople To-day or the Pathfinder Survey of Constantinople. New York, 1922, p. 262

⁹⁸ Турция..., с. 240

Истанбул и Измир, настъпват и промени по границите, което води до големи териториални загуби. Поражението на Османската империя във войната засяга интересите на огромното мнозинство от народа, което предизвиква и стихийната съпротива на различните слоеве от населението срещу прилагането на условията на Мудроското примирие, а впоследствие и на Севърския мирен договор (10.08.1920 г.). В различни градове и селища на страната се провеждат протестни митинги и манифестации, създават се местни комитети по отбрана, полицейски части и партизански отряди за борба срещу окупационните сили. В Анадола се образуват т. нар. „национални сили“, а идеен вдъхновител и организатор на започналата Освободителна война се явява гражданската и военна интелигенция, от чиито среди излиза и „бащата“ на турския народ Мустафа Кемал.⁹⁹

В годините на Освободителната война Сивас, а после Анкара (заради по-добрите комуникационни връзки със столицата) се оформят като центрове на съпротива срещу окупаторите. Истанбул е „крепостта“ на султана и неговите везири, които се подчиняват на решенията на победителките от Първата световна война. През периода на борбата за освобождение някои истанбулски кафенета изпълняват важната функция на мостове между съпротивата на Мустафа Кемал паша в Анадола и столичното население. В тях се получават сведения за хода на събитията в Мала Азия, четат се забранените от цензурата анкарски вестници. Някои кафенета дори служат като центрове за свръзка и склад за изпращане на оръжия в Анадола като „Байраклъ кахвеханеси“, разположено на Златния рог в „Кючюк Мустафа паша“.¹⁰⁰ Макар че не може да се каже, че те, подобно на парижките кафенета, са предводители на революцията, турските кафенета след новите османи са пространства на новата политическа мисъл и идеи и спомагат за появата и оформянето на политическия живот в залеза на Османската империя.¹⁰¹

С победата на националистите във Войната за независимост започва нов етап в развитието на някогашните османски земи. На 29.10.1923 г. е провъзгласена новата Република Турция със столица Анкара. Този избор предизвиква недоволство сред Великите сили, но той е лесно обясним.¹⁰²

---

⁹⁹ Хаков, Дж. История на съвременна Турция. С., 2008, с. 51- 53

¹⁰⁰ Бибина Й., Цит. съч., с. 16

¹⁰¹ Пак там

¹⁰² Хаков, Дж. Цит. съч., с. 77

Преместването е колкото стратегическо – заради по-доброто укрепление на града и по-лесната му защита в сърцето на Анадола, то е и толкова символично – скъсване с имперското минало и начало на републиканското настояще.

Доказателство за новата роля и визия на Истанбул в Републиката са конаците, които няколко десетилетия по-късно нобеловият лауреат Орхан Памук ще опише в своя автобиографичен роман. Той пише, че „конаците, тия умалени копия на двореца започват да се рушат, занемарени подир чистката сред османските паши, принцове и висши сановници по време на Републиката.“¹⁰³ След премахването на халифата през март 1924 г. реформаторите предприемат бързи и радикални промени, които трябва да оформят една нова национална държава върху пепелта на многовековната империя. След унищожаването на познатите институции и символи и отделянето на религията от държавата има нужда от създаване на нов пантеон от национални образи.

Този преход от империя към република ясно може да се забележи по стените на кафенетата. Появяват се портретите на Мустафа Кемал¹⁰⁴ и други герои от Освободителната война, които трябва да заменят пейзажите и портретите на известните държавници и пехливани от предходния период¹⁰⁵.

Но щом републиканците предприемат такива радикални промени, целящи да заличат спомена за османското минало, какво се случва с кафенетата?

Години наред в Османската империя кафенетата се явяват институции на общественото мнение и забавление и въпреки че на няколко пъти те са затваряни, разрушавани и забранявани по заповед на султаните ¹⁰⁶, те винаги успяват по един или по друг начин отново да си възвърнат позициите в публичната сфера. Кемалистите са напълно наясно с този факт и знаят, че едни такива действия от тяхна страна ще са не само неефективни, но и вероятно ще нажежат допълнително обстановката. Важно е да се отбележи, че в първите години на Републиката избухва бунтът на Шейх Саит в Анадола и има опит за

---

¹⁰³ Памук, Ор. Истанбул: Спомените и градът. С., 2007, с. 39

¹⁰⁴ Ediz, İ. Op. cit., p. 183

¹⁰⁵ Tokman, A. Negotiating Tradition, Modernity and Identity in Consumer Space: A Study of Shopping Mall and Revived Coffeehouse. (MS Thesis). Ankara, 2001, p.12

¹⁰⁶ Повече за затварянето на кафенета през османския период вж. у Yaşar, A., The Coffeeshouses in Early Modern Istanbul..., p. 106 - 107

преврат срещу Мустафа Кемал. Тези събития налагат създаването на „Съдилищата на независимостта“ (*Istiklal mahkemesi*) през 1925 г. и приемането на Закон за стабилизирането на реда и спокойствието (*Takrir-i Sükun*) на 04.03.1925 г., даващ абсолютни права на правителството в следващите 2 години.¹⁰⁷ Затова реформаторите предприемат тактиката на промяната и предлагането на алтернатива – те ще моделират кафенетата така, че да са в полза на техните цели и идеи, ще ги превърнат в още един инструмент на модернизацията, отнемайки им традиционните функции и облик.

Заедно с ликвидирането на халифата със специален закон от 1924 г. се закриват Министерството по религиозните дела и вакъфите, като на негово място се създават дирекции под ръководството на министър-председателя. През същата година е приет и Закон за обединяването на образованието и възпитанието, като всички институции в тази област се подчиняват на Министерството на народната просвета. Неговата главна задача е да проведе образователна реформа в лаицистичен дух и да ръководи чуждите малцинствени училища в страната.¹⁰⁸ С разрешението на държавата¹⁰⁹ и под строг неин контрол се откриват стотици редовни и вечерни училища. Кемалистите разбират важноста на училището като институция, чрез която могат да моделират обществото и да налагат своите идеи.

Важна част от образователната реформа е замяната на арабицата с латиницата и създаването на съвременния турски език, символ на новата Република. Законът за новата азбука влиза в сила на 01.10.1928 г. и се предвижда в съвсем кратък срок да се наложи нейната употреба. Предвид че само 10 % от населението на Турция е грамотно, по думите на Мустафа Кемал това е „патриотична задача за всички.“¹¹⁰ Откриват се „Народни училища“ (*Millet Mektepleri*) на всякакви подходящи места, като президентът насърчава използването на кварталните и селски кафенета за осъществяването на тази инициатива.¹¹¹ За три години в „Народните училища“ близо 1.5 млн. мъже и

---

¹⁰⁷ Öztürk, S. The Struggle over Turkish Village Coffeeshouses (1923 - 1945). – In: Middle Eastern Studies, Vol. 44, No.3, London, 2008, p. 437

¹⁰⁸ Хаков, Дж. Цит. съч., с. 80

¹⁰⁹ Пак там, с. 85

¹¹⁰ Пак там, с. 86 - 87

¹¹¹ Öztürk, S. The Struggle over..., p. 439

жени се научават да пишат и четат и в следствие на това нарастват тиражите на печатните книги, списанията и вестниците.¹¹²

Селските¹¹³ и кварталните кафенета не се използват единствено и само за ограмотяване. Правителството осъзнава потенциала им за пропагандиране на своите идеи и реформи. Така депутати тръгват по тези заведения и изнасят лекции на различни теми. Дори самите собственици на кафенетата се обръщат към градските управи да им изпратят лектори – вероятно, защото е добре за бизнеса, или пък защото са се страхували, че може да загубят заведенията си. Въпреки че целта на правителството е обучение, не може да се пренебрегне и факта, че новата роля на кафенетата е начин да се изменят традиционните им функции.¹¹⁴

Друг индиректен подход на правителството да „модернизира“ кафенетата е обвързването им със създадените в края на 20-те години на ХХ в. Обществени читални (*Okuma Odaları*), които да подпомагат ограмотяването на народа. Тяхната скрита цел е да държат хората далеч от кафенетата.¹¹⁵ Тя може да бъде открита в акта по основаването на тази нова републиканска институция благодарение на фразата за спасение на клиентелата на кафенето. Наредбата за обществените читални е първо приложена в кафенетата в Анкара през 1930 г., като кварталните кафенета не са затворени, но са задължени да обособят ъгъл за четене и дискусия.¹¹⁶

През този раннорепубликански период се продължава с изграждането на негативния образ на кафенето. То „разваля семейства“, наричано е „дом на безделниците“ и „гнездо на клюки“. Определени са почти като противници на извършващите се реформи. Кафенетата продължават да бъдат обвинявани, че не приличат на европейските и се прокарват още планове за тяхната модернизация.¹¹⁷ Дори през 30-те и 40-те се чуват предложения за тяхното затваряне, но то така и не се осъществява. Вероятно друга причина, поради която властта не се заема със закриването им, са значителните суми, които постъпват в хазната от данъци и такси.¹¹⁸

---

¹¹² Хаков, Дж. Цит. съч., с. 86 - 87

¹¹³ Голяма част от тези села в следствие стават административна част от агломерацията Истанбул.

¹¹⁴ Öztürk, S. The Struggle over..., p. 439

¹¹⁵ Kapluhan, E. Atatürk Dönemi Eğitim Seferberliği ve Köy Enstitüleri. – În: Marmara Coğrafya Dergisi, No. 26, Temmuz – 2012, İstanbul, p. 182

¹¹⁶ Öztürk, S. The Struggle over..., p. 439

¹¹⁷ Lamprou, A., Op. cit., p. 195

¹¹⁸ Ibid, p.196

През 30-те и 40-те години този „морален“ дискурс на управляващите продължава и той става причина за по-агресивна политика спрямо кафенетата и няколко опита за тяхната трансформация в духа на модерните за онова време идеи за хигиената, регламентиране на свободното време и продуктивността. Критиката на републиканците в много отношения напомня на реториката на „стария режим“. Реформаторите продължават да изпитват съмнения относно дейностите в кафенетата, подобно на своите предшественици,¹¹⁹ защото само допреди няколко години те самите са обсъждали плановете и идеите си срещу тогавашните управляващи точно там.

Властите виждат заплаха и в кафенетата на малцинствата и етническите групи, смятайки, че вредят на унитарната национална идеология чрез всяване на малцинствена и етническа идентичност.¹²⁰ Изчезват кафенетата, носещи албански, а по-късно и тези с татарски имена.¹²¹ Нагледен пример за прилагането на националистическите идеи на кемалистите е случаят със сладкарница „Байлан“¹²² (*Baylan Pastanesi*) в „Бейоглу“. През 1923 г. албанецът Фелипе Ленас отваря кафене под името „*L'Orient*“. Девет години по-късно обаче му се налага да го смени във връзка с кампанията под наслов „Гражданино, говори на турски“ (*Vatandaş Türkçe Konuş*). В рамките на тази инициатива Бурхан Топрак, изкуствовед, измисля името „байлан“. То идва от чагатайския турски и означава „отлично, съвършено“. През 40-те години сладкарницата е средище на литератори, театрални и кино актьори и на художници. Затворена е през 1967 г.¹²³

Освен по отношение на малцинствата и етническите групи властта изпитва съмнения и към религиозните секти. След като в средата на 20-те години са закрити дервишките текета, управляващите смятат, че дервишете се събират по кафенетата. След бунта на Шейх Саит (1924-1925) и по време на Закона за стабилизирането на реда (1925 г.) кафенетата са заподозрени, че осигуряват подслон на „разбойници“, „скитници“ и други „отрепки“. На полицията е наредено да следи и дори да предотвратява дискусии на политически теми в заведенията. В края на 20-те години и по време на краткия

---

¹¹⁹ Ibid

¹²⁰ Ibid

¹²¹ Taştan, Yahya Kemal. Op. cit., p. 72

¹²² Повече за сладкарница „Байлан“ вж. у Sökmen, C. Op. cit., p. 131 - 134

¹²³ Sökmen, C. Op. cit., p. 131 - 132

период на съществуване на Свободната републиканска партия (1930 г.) кафенетата са смятани за място на подривна пропаганда и клюки.¹²⁴

Властта създава като алтернатива на кафенетата и отдушник на негативните настроения „Народните домове“ (*Halkevi*)¹²⁵ – първо в Истанбул през 1924 г.¹²⁶, а през 1932 г. в цялата страна¹²⁷. Според партията младите страдат от кафенетата и имат нужда от осигуряването на ново пространство.¹²⁸

Това ново пространство по предлаганите функции и дейности много прилича на старото. Но за разлика от кафенетата „Народните домове“ се ползват от благоволенieto на властта. И двете институции са пространства за социализация след работа, в свободното време. Кафенетата се свързват с мръсотията, с комарджийството и с пиенето на кафе. Истинският проблем на властите обаче е неконтролираната комуникация, преминаването на социалните граници и отделянето на държавата от народа чрез подривни държавнически разговори (*devlet sohbetleri*), познати още от полицейските доклади от османския период.¹²⁹ „Народните домове“ не са ограничени само за мъжки посетители като традиционните кафенета, а отговарят на реформаторската политика за равноправие на половете. Въпреки това женското присъствие в републиканските институции е слабо и по-ниско от очакваното. „Народните домове“, подобно на кафенетата, също предлагат театрални и музикални представления и слушане на радио.

Радио програми започват да се предават в Турция от 1927 г. първо в кафенетата¹³⁰ и те се превръщат във важен инструмент в ръцете на управляващите за образование на обществото. През ранния републикански период радиото е едно от най-ефективните средства за масова комуникация с необразованите в голямата си част турци, за пропагандиране на идеи и информация.¹³¹

Във връзка с „Народните домове“ трябва да се разгледа и темата за кемалистката реформа в сферата на гражданското право и по-специално

---

¹²⁴ Lamprou, A., Op. cit., p. 196

¹²⁵ Повече за „Народните домове“ вж. у Lamprou, A. Between Central State and Local Society. The People's Houses Institution and the domestication reform in Turkey: Doctoral Thesis. Leiden University, 2009

¹²⁶ Meeker, M. E. A Nation of Empire: The Ottoman Legacy of Turkish Modernity. Berkeley (CA), 2002, p. 16

¹²⁷ Хаков, Дж. Цит. съч., с. 89

¹²⁸ Lamprou, A., Op. cit., p. 197

¹²⁹ Ibid, p. 197 - 198

¹³⁰ Ulusoy, K. Türk Toplum Hayatında Yaşatılan Kahve ve Kahvehane Kültürü (Bir Sözlü Kültür ve Sosyal Çevre Eğitimi Çalışması). - İn: Milli Folklor, Yıl 23, No. 89, 2001, p. 163

¹³¹ Öztürk, S. The Struggle over..., p. 440

статута на жената. През 1926 г. се въвежда нов Граждански кодекс, изработен по швейцарски образец, който дава равноправие на жената и ѝ гарантира широки права.¹³² Всички граждани на Турската република независимо от техния пол, вероизповедание, произход или класова принадлежност са равни пред закона.¹³³

Тези реформи са естествено продължение на започнатата от жените борба за еманципация през XIX в. Върхът може би е достигнат с даването на активни и пасивни политически права на жените на два етапа – през 1930 г. за местни и през 1934 г. за парламентарни избори. След 1925 г. се предприема и масирана мирна пропагандна кампания по разбулването. Туркинята се превръща във витрината на новата република – тя трябва да танцува по баловете, да посещава операта заедно със своя съпруг под ръка, да бъде облечена по последна мода и без забрадка¹³⁴. Кемалистите често твърдят, че: „Благодарение на Ататюрк, турската жена получи правото на глас преди францужойката.“¹³⁵ Всички тези радикални реформи имат за цел да създадат една светска държава с общество, изградено на базата на една нова идея – на тази за нацията.¹³⁶

Но какво е реалното място на жените в публичната сфера и кафенетата? Промяната засяга най-вече заможните слоеве и населението в големите градове като Истанбул, Анкара и Измир. Малко по малко мъже и жени излизат да вечерят заедно в представителните ресторанти. Еманципацията на жените се осъществява на първо място чрез смесването на двата пола на публични места. Постепенно селямлъкът и харемликът, разполагащи с отделни софри, започват да изчезват и да се обособяват единни пространства. С това се променят и маниерите на хранене. Ако до XX в. храната се консумира бързо и със сдържаност, то след това мюсюлманските жители на Истанбул полека-лека започват да се наслаждават на времето, прекарано на масата, говорят и се забавляват, с или без алкохол, като на едно място се събират и двата пола.¹³⁷

Жените обаче продължават да са *persona non grata* в пространствата на мъжете – кафенета. Все пак за толкова кратко време не може да се променят

---

¹³² Рил, Б. Мустафа Кемал Ататюрк. С., 2001, с. 88 - 89

¹³³ Хаков, Дж. Цит. съч., с. 84

¹³⁴ Турция..., с. 249

¹³⁵ Пак там, с. 244 - 246

¹³⁶ Пак там

¹³⁷ Пак там, с. 604

традиции и обичаи, в които са възпитавани поколения жени и мъже. Вероятно в по-европеизирани квартали като „Бейоглу“, „Галата“, в района на булевард „Истиклял“ и някои кафенета на Босфора редом с мъжете идват и жени, но това са по-скоро изключения. В това число не влизат алафранга кафенетата, където жени сервират още от XIX в. Освен това в много свои речи Ататюрк акцентира, че „най-свещеният дълг на жените е майчинският“. След десетилетията на войни и загубата на големи територии Турската република се нуждае от свежа кръв, от деца, които да бъдат възпитани и отгледани в духа на Кемалистката революция.¹³⁸ В реформите и изказванията на политиците от този период се обръща голямо внимание на младото поколение. Жената, съответно майката, няма място в такива заведения като традиционните кафенета, които и без това нямат добро име. А и с навлизането на многопартийната система през 1946 г.¹³⁹ женското представителство значително намалява и жената отново се превръща една по-скоро пасивна политическа фигура, което остава валидно до началото на 80-те години на XX в.

Десетилетията след Втората световна война са белязани от нови промени, които засягат и кафенетата.

По време на войната има нов дефицит на кафе и тогава то категорично е изместено от чая в сутрешната закуска.¹⁴⁰ Освен това през септември 1955 г. над гърци и арменци в Истанбул се извършват погроми, а през 1964 г. и 1967 г. във връзка с Кипърската криза се стига до охлаждане на отношенията между Анкара и Атина. Тези събития са последвани от масови изселвания и така обстановката в космополитния „Бейоглу“ коренно се променя. Много ресторанти, бирарии, кафенета и др., принадлежали на гръцкото и арменското малцинство в Истанбул, са поети от някогашните им служители.¹⁴¹

Сред отварянето на изборната система и преминаването към многопартиен режим през 1946 г. важна политическа промяна настъпва в Турция. На изборите през 1950 г. неочаквано за всички Демократическата партия (ДП) печели и нанася тежко поражение на Народнорепубликанската партия (НРП), която управлява страната от 1923 г. Сред първите действия, които новата власт предприема, е затварянето на основните конкуренти на

---

¹³⁸ Пак там, с. 251

¹³⁹ Пак там, с. 253

¹⁴⁰ На турски за закуска „kahvalti“ означава „преди кафето“, но то е изместено за постоянно от нейното меню. Ayvazoğlu, B. Op. cit., p.6, p. 96

¹⁴¹ Турция..., с. 607

кафенетата – „Народните домове“ през 1950 г. Те са смятани за идеологически центрове, обслужващи интересите на НРП.¹⁴² По време на следващите избори през 1954 г. кампаниите и на двете партии са толкова агресивни, а пропагандата – непримирима, че това повлиява на кафенетата и те се разделят на партийен принцип.¹⁴³

От 50-те години на ХХ в. нататък е период, белязан от силни миграционни вълни от селото към града във връзка с бързата индустриализация и с по-добрите възможности за работа. Така много хора от Анадола се преселват в Истанбул и се настаняват на мястото на изселилите се немюсюлмани. Населението на града бързо расте и от 1 млн. достига до 14 млн. през ХХI в. С това се изменя неговият облик и нужди. Като пример може да се посочи най-европеизираната част на бившата столица – „Бейоглу“, който търпи драстични променени. В квартала се заселват анадолски селяни, носещи със себе си своята традиционна култура, и районът губи предишния си модерен градски облик.¹⁴⁴ Важно е да се отбележи, че от 1948 г. до 1951 г. в Турция, най-вече в големите градове като Истанбул, Бурса и Измир се настаняват и над 150 хил. български турци.¹⁴⁵

С новите „граждани“ се възраждат и традиционните кафенетата. Идвайки в Истанбул преселниците се сблъскват с проблеми от различно естество. Те започват да се организират по групи – къде с местни, къде един с друг. Идеята е тези, които се познават, да останат заедно, да са на едно място, в един квартал, за да могат да си помагат. Кафенето в махалата се превръща в един своеобразен пункт на „солидарност“. В него се обсъждат проблемите на квартала, идентифицират се нуждаещите се от помощ и се търсят се начини да тя да им бъде оказана.¹⁴⁶

На 27.05.1960 г. в Турция е извършен преврат на военните. Министър-председателят Аднан Мендерес е обесен, а президентът Джелил Баяр се спасява от бесилката благодарение на напредналата си възраст.¹⁴⁷ Бюрократичният елит и кемалистката интелигенция се събират, за да изградят новия ред. Те

---

¹⁴² Хаков, Дж. Цит. съч., с. 90 и с. 219

¹⁴³ Пак там, с. 228

¹⁴⁴ Турция..., с. 615

¹⁴⁵ Калинова, Е. И. Баева. Българските преходи 1939 – 2005. С., 2006, с. 115

¹⁴⁶ Deniş, H. E. Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Kahvehaneler: Sosyal ve Siyasal Yaşamın İncelenmesi. – İn: Akademik Bakış Dergesi, No. 27, 2011. Calabat, p. 9 - 11

¹⁴⁷ Турция..., с. 133

изработват „най-демократичната конституция“ в историята на републиката. Разширяват основните свободи и социално-икономическите права, с което дават основание на левите партии и синдикатите да защитават интересите на работническата класа.¹⁴⁸ Мирът и спокойствието са прекъснати за две десетилетия, до интервенцията на военните в политическия живот на 12.09.1980 г. До този момент в страната цари анархия, обуславяна от бомбени атентати, отвличания и насилие.

Тези събития не подминават и кафенетата. И леви, и десни организации използват кварталните заведения като бази и места за неофициални срещи. Поради тази причина и много кафенета стават обект на кървави атентати – през октомври 1979 г. 6 души загиват в кафене в „Байрампаша“ в Истанбул, през декември с.г. в „Бешикташ“ умират 5 души. Освен това кафенетата стават и арени на спорове и насилие между представители на две от теченията в исляма – алевити и сунити.¹⁴⁹

През XIX и XX в. институцията на традиционното османско кафене търпи промени. Заедно с войните от Запад проникват нови идеи и технологии, които дават своето отражение върху облика, функциите и клиентелата на кафенетата. Въпреки опитите те да бъдат изтикани в ъгъла чрез различни инициативи на първите републикански управници с миграционните процеси от 50-те години на XX в. нататък заведенията започват отново да играят важна роля в обществената сфера.

* * *

В последната част от текста се разглеждат кафенетата в Истанбул от 80-те години на XX в. до днес. Подобно на периода, обхващащ предните две десетилетия, липсват цялостни изследвания, свързани с проблемите на кафенетата, като те се разглеждат в рамките на други теми – половата дискриминация, консуматорското общество, културата на младежите, архитектурата и навлизането на съвременните технологии. Същевременно тук ще бъдат представени резултатите от изследване, проведено в различни

---

¹⁴⁸ Пак там, с. 134

¹⁴⁹ Deniz, H. E. Op. cit., p. 11

кафенета в Истанбул от 02.04.2014 г. до 06.04.2014 г., както и наблюдения на авторката при предишни нейни пътувания през 2012 г. и 2013 г.

В края на 70-те години на XX в. в Турция навлиза феноменът телевизия и това дава отражение и върху кафенетата на 80-те години. В своя труд, посветен на османското наследство в турската модерност, професорът по антропология Майкъл Мийкър пише, че с навлизането си телевизията донеся със себе си хола като място за срещи на семейство и приятели, включително мъже и жени. Според антрополога заради тази промяна кафенетата, които все още не се посещават от жени, вече не са толкова важни като форум на публичния живот, както са били през 60-те години.¹⁵⁰ В същия труд Мийкър описва обстановката в няколко кафенета в Истанбул в средата и края на 80-те години.

През есента на 1986 г. той посещава за първи път Асоциацията за култура и подпомагане на хора, преселили се от град Оф, провинция Трабзон, на брега на Черно море. Кафенето на асоциацията „Оф Локале“ (*Of Lokalû*), от типа къраатхане, се намира в квартал „Лалели“, разположен близо до Истанбулския университет и Капалъ чарши, и прилича на повечето кафенета по градовете и селата в цялата страна. Малки групи мъже сядат, пият кафе или чай, играят карти или табла и разговарят¹⁵¹.

Освен това в кафенето се води и съхранява регистър на преселниците от Оф в Истанбул с техните служебни и лични телефони и адреси¹⁵², за да не се губят връзките. Традицията кафенетата да са сборни пунктове за подкрепа на преселници от селата и Анадола, създадена през 60-те години, продължава и съществува и през 80-те.

През същата 1986 г. Мийкър посещава още два пъти това кафене. Веднъж, за да даде интервю и да се срещне със студенти, и втори път, когато присъства на лекция за политическите проблеми на Турция, изнесена от пенсиониран се военен¹⁵³. Тук отново откриваме практиката, възникнала от края на XIX в. и наложила се през първите години на Републиката, в кафенетата да се изнасят лекции на различни теми.

Мийкър на няколко пъти при описанието на своите посещения отбелязва изрично, че в кафенето не присъстват жени. Интерес за изследването

---

¹⁵⁰ Meeker, M. E. Op. cit., p. 276

¹⁵¹ Ibid., p. 270

¹⁵² Ibid., p. 271

¹⁵³ Ibid., p. 271- 272

представлява друг разказ на професора, свързан с посещението му на организирания от Асоциацията празник в едно от т.нар. „газино“ (музикален салон, нощен клуб) в „Аксарай“. Мийкър описва жените като: „...облечени различно според възрастта, вкуса и финансовите си възможности. Някои от жените бяха с покрити глави и рамене, но имаше също и жени без забрадки, носещи модерни дрехи.“ От разказа на Мийкър друго също прави впечатление – половото разделение. Жените седят от едната страна на масата, а мъжете – от другата.¹⁵⁴

Защо жените могат да посещават нощните клубове, но все още ги няма в кафенетата? Нощните клубове стават популярни в средата на ХХ в., след като са проведени кемалистките реформи по отношение на жените. Те носят белега на модерността и те са едно от онези пространства, в които двата пола могат да се събират заедно. Воденето на съпругите в тези заведения може да се свърже с опита да се представи туркинята като лице на Нова Турция. Докато традиционните „кахвеханета“ вече са изградени като мъжко пространство и това е тяхна фундаментална характеристика.

През 80-те години на ХХ в. в Турция се развива едно много силно феминистко движение. Жените се захващат с различни инициативи, свързани с борба срещу домашното насилие, сексуалния тормоз и промяна на Гражданския кодекс. Те предприемат действия, широко отразени в медиите като например шествието от пролетта на 1980 г., когато над 3000 жени излизат по улиците на Истанбул заедно с майките и децата си; проведения в края на 1987 г. Празник на солидарността, както и може би най-скандалната поредица от прояви срещу сексуалния тормоз от 1989 г. Женското „тяло“ се превръща в обект на възмутителни нападки в общественото пространство, когато властите започват да изискват преглед за девственост от жените, които си търсят работа като държавни служители, а някои директори на училища подлагат на подобни прегледи и ученичките. Феминистките организират стачки, посещават проститутките от т.нар. „улица на бордеите“ в Истанбул с възгласи „Ние всички сме проститутки!“, измислят и кампанията „лилава игла“¹⁵⁵. Всички тези

---

¹⁵⁴ Ibid., p. 272

¹⁵⁵ Възрастните жени в Турция винаги са носели със себе си игла, за да се предпазят от нападатели. Феминистките преобръщат тази традиция и правят големи игли с лилава връвчица и ги продават или раздават в градския транспорт вместо цветя. Вж. Турция..., с. 257

действия през 80-те години предизвикват у мъжете необикновен отпор, като те дори обвиняват феминистките в проявена спрямо тях грубост.¹⁵⁶

Освен с феминисткото движение 80-те години на ХХ в., познати още като „Ерата на Йозал“, се отличават и с либерализирането на икономиката на Турция след последния военен преврат от 12.09.1980 г., което води до привличане на чужди инвестиции в страната¹⁵⁷ и подем на международната търговия¹⁵⁸. В края на 80-те години – през 1988 г., търговският център „Атакьой Галерия“ поставя началото на ерата на моловете в Турция,¹⁵⁹ които в следващите десетилетия ще станат изключително популярни в цялата държава. Освен това туризмът също започва да се развива бурно през този период. Турската република успява да се конкурира с традиционно туристическите средиземноморски дестинации като Италия, Гърция, Франция и т.н¹⁶⁰. Всичко това допринася за навлизането на все по-глобализираната популярна култура, която довежда в Истанбул американските вериги заведения.¹⁶¹ През 1986 г. на пл. „Таксим“ отваря първият ресторант „McDonald’s“¹⁶², а три години по-късно и KFC.¹⁶³ Тези заведения откриват пътя на новия тип *“take away”* ресторанти и кафенета през следващото десетилетие, в които отиваш, за да изпиеш или изядеш нещо набързо, или да си го вземеш за из път.

Като обобщение може да се каже, че през 80-те години кафенетата все още принадлежат на мъжете. Те са тяхното място да се събират в кварталите, да си прекарват времето, да играят карти, табла, да четат вестници, говорят, пият турски чай и кафе, а вече да гледат и телевизия. Жените не присъстват в това почти сакрално пространство. В Турция навлизат нови алтернативи на традиционното кафене като заведенията за бързо хранене, създават се нови консуматорски навици и туризмът започва да се развива.

От началото на 90-те години в големите градове като Истанбул и Анкара започва разпространението на кафетата, които се различават от западните, но в същността те се базират на именно на европейските и северноамериканските

---

¹⁵⁶ Пак там

¹⁵⁷ Мутафчиева, В. А. Желязкова. Турция между Изтока и Запада. С, 1998, с.89

¹⁵⁸ Турция..., с. 609

¹⁵⁹ Tokman, A., Op. cit., p. 26

¹⁶⁰ Мутафчиева, В. А. Желязкова. Цит съч., с.87

¹⁶¹ Турция..., с. 609

¹⁶² Повече на официалната страница на McDonald’s Турция - http://www.mcdonalds.com.tr/turkiyede-mcdonalds_1_7

¹⁶³ Официална страница на KFC Турция - <http://www.kfcturkiye.com/kentucky-fried-chicken>

концепции.¹⁶⁴ Пример за такъв тип кафе е MADO Café, което отваря първото си заведение през 1992 г. в Истанбул. То за първи път в Турция развива концепцията сладоледът да е част от менюто заедно с другите предлагани сладки и сладкиши.¹⁶⁵

Само няколко години по-късно идва началото на възраждането на турските храни и напитки. Турският чай, турското кафе, мантъто¹⁶⁶ започват да се предлагат в менютата на кафетата. Възражда се и традицията на пушенето на наргиле, което дотогава се употребява само по селата, в някои квартални кахвеханета или такива, които се намират в туристическите райони.¹⁶⁷ Едно след друго се отварят кафенета за пушене на наргиле в Истанбул, като дори някои петзвездни хотели, за да са в крак с модата, започват да предлагат също услугата. Постепенно турските вкусове и начин на живот се завръщат и заемат своето място редом до западните.¹⁶⁸

През 90-те години се забелязва и тенденция на начеващо присъствие на жени от градския интелектуален елит в кафенетата. В по-голямата си част това са студентки, посещаващи заведенията, в които ходят заедно със своите колеги от мъжки пол.¹⁶⁹ Ф.Д.¹⁷⁰ разказа, че това е възможно в кафенета, които са в близост до университети. Освен това и в кафенетата в туристическите райони като „Капалъ чарши“, което става видно от дневника със спомени на посетители на „Шарк кахвеси“ (*Şark kahvesi*). Например, първата жена премиер на Турция Тансу Чилер (1993-1996) е посетила кафенето на 11.02.1995 г. заедно със свои приятели.¹⁷¹ Както отбелязва Аслъ Токман, опирайки се на „културната метафора“ на проф. Мартин Ганън, тази тенденция обаче не донася особено много ентузиазъм, за да се премахне половата дискриминация.¹⁷²

През последното десетилетие на ХХ в. Турция започва да внедрява съвременните технологии като компютрите и интернета в различни производствени, търговски и други сфери. Това довежда до появата на интернет

---

¹⁶⁴ Tokman, A., Op. cit., p. 16

¹⁶⁵ Официалната страница на MADO Café - <http://en.mado.com.tr/cooperation-opportunities/cooperation-opportunities-franchising.aspx>

¹⁶⁶ Mantı (тур. език) – традиционно ястие, подобно на равиоли с кайма, което се сервира със заливка от чесън, червен пипер и краве масло.

¹⁶⁷ Tokman, A., Op. cit., p. 16

¹⁶⁸ Ibid

¹⁶⁹ Ibid

¹⁷⁰ Ф.Д., жена, 48 г., висше образование, Истанбул

¹⁷¹ Снимка на страницата с пожеланието на Тансу Чилер вж. в Приложение 3.

¹⁷² Tokman, A., Op. cit., p. 16

кафетата в средата на 90-те години. По това време интернет достъп може да се получи само в университетите и на някои работни места. Тези кафета са единственото място, предоставящо интернет връзка на обикновените хора.¹⁷³ Това доста напомня на XIX в., когато вестници има само в кафенетата. Заведенията с интернет могат да се отнесат към средствата за решаване на дигиталното разделение, което възниква вследствие на различията в географското местоположение, прихода, образованието, расата, етноса и пола в Турция.¹⁷⁴ Според данни на Асоциацията на всички интернет къщи в Турция (Tüm Türkiye İnternet Evleri Derneği – TİEV) към средата юли 2007 в Турция има регистрирани 18000 интернет кафета.¹⁷⁵ Причина за популярността на тези заведения е и ниската цена на предлаганите от тях стоки и услуги.¹⁷⁶

Полицията и масмедията упражняват засилен контрол върху интернет кафетата, въпреки че за разлика от традиционните кафенета никога не са били силно политизирани или пък разделени на идеологически и политически принцип. Особено масмедията обвиняват новите заведения, че увреждат младото поколение. Властите често налагат глоби на интернет кафетата, защото осигуряват достъп до сепаратистки и неприлични сайтове, както и до сайтове за залаганя, а също така позволяват да се нарушават авторските права.¹⁷⁷ Със закон от май 2007 г. собствениците са отговорни за всички незаконни дейности, които се извършват на територията на заведенията.¹⁷⁸ Държавата упражнява засилен контрол над дейността в интернет кафетата – има списък със забранени игри и сайтовете се филтрират.¹⁷⁹

Първоначално интернет кафетата се намират в централните части на големите градски центрове, но с времето се появяват и в крайните квартали.¹⁸⁰ Някои от кафетата стават известни сред младите хора заради по-добрите условия, които предлагат. В тях се продават и бързи закуски (чипсове, снаксове), и безалкохолни напитки.

---

¹⁷³ Binark, M., Bayraktutan, G. ve Buçakçı, F. (2008) Exploring Turkish Digital Culture in Internet Cafes. Извлечено на 31.08.2014 г. от http://cim.anadolu.edu.tr/pdf/2008/2008_465-480.pdf

¹⁷⁴ Ibid

¹⁷⁵ Ibid

¹⁷⁶ Ibid

¹⁷⁷ Ibid

¹⁷⁸ Kanun No. 5651/04.05.2007, обнародван в ДВ на 23.05.2007. Извлечен на 31.08.2014 от: www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5651.html

¹⁷⁹ Binark, M., Bayraktutan, G. ve Buçakçı, F. Op. cit.

¹⁸⁰ Ibid

Посетителите на интернет кафетата са на възраст между 12 и 25 години, ученици или студенти от мъжки пол.¹⁸¹ Интернет кафетата възникват във време, когато жените имат почти равни с мъжете права, като дори министър-председателят на Турция е жена. Въпреки това те са отново по-скоро мъжко пространство. Един от респондентите Юнсал Гювен¹⁸² на въпрос, дали кафенетата са място на бунтари и безделници, отговори, че някога кафенетата (кахвеханетата) са били, дори е имало такива, в които са се въртели тъмни сделки на мафията. Днес безделниците ходели в само интернет кафетата.

За истанбулските кафенета от последните години и промяната в тях ще приложа наблюдения, както и интервюта, проведени от 02.04.2014 г. до 06.04.2014 г. в Истанбул.

Времето за провеждане на теренното проучване беше избрано във връзка с провежданите местни избори на 30.03.2014 г. и в кафенетата може да се направи наблюдение на политическите пристрастия. Тези избори са важни, защото са след започналите на 31.05.2013 г. протести в парка „Гези“ и разразилия се корупционен скандал в средите на управляващите от декември 2013 г. Освен това те се провеждат няколко месеца преди президентските избори от края на август 2014 г. Тези местни избори са вота на доверие към правителството на вече президента Реджеп Тайип Ердоган.

Районите, които бяха подбрани за провеждането на изследването, са смесени, в които ходят и туристи, и местни, за да не се привлича излишно внимание. Това са кварталите „Бейазът – Капалъ чарши“ и „Еминьоню“ в стария град, „Каракьой“, „Галата“ и „Бейоглу“ в новата част, както и известното кафене „Пиер Лоти“ на Златния рог. В целевата група попадаха кафенета, които са отворени в края на XIX и през XX в. и които не са част от модерните франчайзинг заведения като „Старбъкс“, „Кахведюнясь“ и т.н., за да се проследи как модерността се отразява на традицията и обратно.

Основната целева група са хора на възраст над 30 години, собственици и/или посетители на кафенета, с поне средно образование, мъже и жени, по националност турци. Целта е да се разговаря с хора, които могат да направят разлика между днешната кафене култура и предишната.

---

¹⁸¹ Ibid

¹⁸² Юнсал Гювен., мъж, 50 г., средно образование, Истанбул

Провеждането на теренното проучване се осъществи с помощта на преводач в лицето на госпожа Шади Мутлу. На няколко пъти тя изигра ролята на медиатор и решаващ фактор, за да бъде проведено дълбочинно интервю.

С цел да се даде визуална представа за облика на днешните кафенета ще бъде направено кратко описание на посетените локации, както и на техните посетители. Така може да се проследи влиянието на съвременността върху традицията на миналото.

Първото кафене, в което проведохме интервю, беше „Чорлулу Али паша“¹⁸³(*Çorlulu Ali Paşa*), помещаващо се в някогашно медресе. То се намира в непосредствена близост до Капалъ чарши и е пример за традиционно османско кафене с централизираната си планировка и интериорния си дизайн. Модернизирането си личи по лавиците за наргилетата и самите наргилета. Уредите за пушене на тютюн днес са наредени в големи стъклени витрини на входа на кафенето, а на тях има надписи¹⁸⁴, подобни на тези върху цигарените кутии, че пушенето е вредно за здравето и подобни.¹⁸⁵ Дворът на кафенето беше пълен основно с мъже, имаше само 1-2 жени. Всички пиеха кафе или чай, а повечето пушеха наргиле, отворили лаптопите си или играейки си на телефоните и таблетите си¹⁸⁶. В кафенето беше сравнително тихо. На стените имаше закачени стари черно-бели снимки на Истанбул. Мебелите се състояха от малки столчета с облегалка, ниски масички и дивани с възглавници, опрени плътно до стените.

Следващото кафене, което посетихме, беше „Шарк кахвеси“¹⁸⁷ (*Şark kahvesi*) и се намира вътре в Капалъ чарши, на ъгъла на две от по-широките главни улици. То е доста просторно, с архитектура типична за повечето помещения в чаршията и интериор на традиционно кафене, с нарисувани по тавана дервиши, Настрадаин Ходжа и други образи от османския период, с дървена облицовка до половината на стената и снимки на известните посетители. Модернизирането си личеше по мебелите – основно столове и маси

---

¹⁸³ Подробно за архитектурата на кафенето вж. у Oral, T. Op. cit., p. 35 - 48

¹⁸⁴ От 2013 г. в Турция има закон, забраняващ пушенето във всички затворени публични пространства като кафета, ресторанти, барове, таксите и т.н., като това включва и пушенето на наргилета. Законът според собствениците на заведения е сериозен удар срещу тях. Извлечено на 31.08.2014 от: <http://www.hurriyetdailynews.com/no-more-smoking-like-a-turk-with-decline-in-turkeys-tobacco-use.aspx?pageID=238&nID=60441&NewsCatID=341>.

¹⁸⁵ Вж. Приложение 4

¹⁸⁶ Вж. Приложение 4

¹⁸⁷ Подробно за архитектурата на кафенето вж. у Oral, T. Op. cit., p. 35 - 48

на нормална височина, като има и няколко дивана до стените. В кафенето имаше малко хора – няколко чужденки седнали отпред, местни турци вътре и още няколко млади туркини. Заведението разполага със споменатия по-рано дневник със спомени на посетителите¹⁸⁸, който собственикът – господин Оуз Аталай, любезно предостави. Освен Тансу Чилер, своите подписи и пожелания през годините са оставили: дългогодишният премиер, втори президент и съратник на Ататюрк Исмет Иньоню (18.08.1965 г.), премиерът и президент Тургут Йозал (24.07.1985 г.), премиерът и президент Сюлейман Демирел (29.11.1989 и 11.08.1994), бившият премиер на Гърция Константинос (Костас) А. Караманлис (03.01.2003 г.) и др.

След това бе посетено „Етем Тезчакар кахведжи“ (Ethem Tezçakar kahvesi), намиращо се отново в Капалъ чарши. Неговата локация не е толкова добра като на „Шарк кахвеси“ и освен това то се конкурира с още 2-3 кафенета на същата улица. Кафенето е наследствено, работи от 70-те години на XIX в. В момента се управлява от г-н Бекир Тезчакар, който е пето поколение кафеджия. Господин Тезчакар държи две съседни кафенета¹⁸⁹ – това и „Life Café“. И двете помещения са малки, по класификацията на Хатокс, обяснена в първата глава, те са по-скоро от втория вид кафенета, в които има място за печка за варене на кафе, 1 – 2 маси вътре и няколко отвън и се разнася кафе в съседните магазини. „Етем Тезчакар кахведжи“ е с традиционна мебелировка – ниски столчета, с ниска масичка, печка (kahve ocağı), чаши за кафе и чай. Новостите са витрината за сладкиши и хладилника за безалкохолни. На стените висят портрет на бащата на господин Тезчакар, чието име носи и заведението, както и стари черно-бели снимки. Другото кафене, което носи чуждото за турците име „Life Café“, както обясни собственикът в интервюто, не носи характеристиките на традиционното турско кафене и затова се казва по този начин. То се различава от другото по високите маси и столове, съвременна чуждестранна поп музика, машината за еспreso, френските преси за кафе, както и по предлаганите топъл шоколад и млечни шейкове. Може би единствените традиционни неща са предлаганите баклави и други сиропирани сладкиши и витрината с чаши, чинии и други аксесоари за чай и кафе, както и декорацията по стените.

---

¹⁸⁸ Вж. Приложение 3

¹⁸⁹ Вж. Приложение 5

Въпреки че имаше много посетители, г-н Тезчакар ни посрещна изключително топло и показа турско гостоприемство. Кафето се сервира в традиционни порцеланови чаши без дръжка, с метални държачи и под похлупак, за да не изстине. На няколко пъти се наложи да прекъснем интервюто, защото идваха туристи, които той лично приемаше и настаняваше. С всички се държеше не като с обикновени клиенти, а като с близки приятели. Турска поговорка гласи, че една чаша кафе носи 40 години спомени. Кафето още от суфитските ордени тръгва като средство, а не цел. Целта е комуникацията, „сохбета“, „мухаббета“¹⁹⁰, споделянето.

Следващото кафене е световно известното „Пиер Лотти“. То е задължителна част от всички екскурзии в Истанбул, намира се на върха хълма „Еюб“ на Златния рог, като до него се стига със специално изграден лифт. Заведението е отворено в края на XIX в.¹⁹¹ носи името на френския войник и поет Пиер Лотти, чест гост на кафенето. То е пример за това, какво се случва, когато едно място придобие слава и стане туристически обект. Почти всички респонденти описват традиционното турско кафене като спокойно и тихо място, но „Пиер Лотти“ определено не е такова. В него посетителите още от сутринта се надпреварват, за да се доберат до маса по-близо до оградата на терасата, откъдето се разкрива прекрасна гледка към Златния рог. Взимането на интервю в такава обстановка беше почти невъзможно. Въпреки всичко моята преводачка успя да се пребори и проведехме съвсем кратък разговор с един от работещите в кафенето. Като архитектура то се състои от една голяма градина с високи маси и столове, а сградата, в която се помещава е съвсем малка. Там все още си личи споменът за Османската империя и раннорепубликанския период. Дивани с възглавници, ниски многоъгълни маси, оджак за приготвяне на кафе с островърха шапка. По стените висят черно-бели снимки от стария Истанбул и кафенето, както и портрет на Ататюрк¹⁹².

Следващата дестинация беше едно кафене в крайбрежния квартала „Каракьой“. Тук се намират много православни църкви, а някога е имало и много бордеи. В кафенето, което бях предвидила, работеха млади момичета и момчета на около 20 години, които, разбирайки за темата, казаха, че не са запознати и не могат да ми помогнат.

---

¹⁹⁰ Sohbet, muhabbet – (от тур. език) – задушевен разговор

¹⁹¹ Бибина, Й. Цит. съч., с. 11

¹⁹² Вж. Приложение 6

В една от задните улички попаднахме на кафене, което да не е от веригите „Старбъкс“, „Коста“ и т.н. Но още не бяхме прекрачили прага, когато собственикът излезе и ни обясни, че не може да ни даде интервю. Посетителите вътре бяха само мъже, на средна възраст и пенсионери. Едни четяха вестник, други играеха на табла, а трети гледаха телевизия. Когато първоначално се опитахме да влезем, те само ни изгледаха и се върнаха към предишните си занимания. Това кафене явно беше от тези „кахвеханета“, в които новите тенденции за равноправие на половете все още са много далечни.

Следващото кафене е „Anchor“. Клиентелата на заведението се състои главно от моряци или хора, занимаващи се с морска търговия, което личи и от името му – котва (от англ. ез.). Кафенето представлява просторно помещение в сграда от XX в., в дъното му се намира печката за варене на чай и кафе, масите и столовете вътре са на нормална височина, за разлика на тези отвън, които са ниски и разположени от двете страни на пътя. Ние бяхме единствените посетители от женски пол, но това не възмути ни най-малко и не прекрати заниманията на другите, които бяха на средна възраст и пенсионери. Тъй като кварталът е такъв, че в него живеят представители на различни етнически и религиозни групи, собственикът г-н Гювен на няколко пъти каза, че сред неговите клиенти има много арменци, евреи, сунити и алевити и на тях той не им гледа религията, езика и т.н., а ги гледа като хора.

Следващият квартал, в който проведохме интервюта, беше „Бейоглу“ и нашата цел бяха най-вече кафенетата по бул. „Истиклял“ – главна пътна артерия и пешеходна зона. Както бе споменато по-рано в изложението, именно тук се откриват първите алафранга кафенета. Това е една от най-европеизираните части на града и въпреки че от 50-те до 90-те години на XX в. тя губи своя блясък заради миграционните процеси, сега лека-полека си възвръща старата слава.¹⁹³ В няколкото предварително набелязани кафенета получихме отказ или ни казаха да се върнем след няколко часа и евентуално тогава, че ще ни дадат интервю. Негативните отговори, които получихме, вероятно бяха свързани с миналите току-що избори. От края на май 2013 г. бул. „Истиклял“ е свидетел на многобройни и многолюдни протести, които започнаха заради парка „Гези“, намиращ се в непосредствена близост. Много от собствениците на заведения станаха жертва на вандализъм, бяха им

---

¹⁹³ Турция..., с. 615

изпочупени витрините и наводнени магазините от водните оръдия на полицията. Заради честите обгазявания със сълзотворен газ продавачите бяха принудени да носят маски. Хората са наплашени и не желаят да се занимават с друго освен с работата си, а вероятно по време на предизборната кампания при тях са идвали и много агитатори от намиращите се наблизко централи на партии.

В крайна сметка намерихме кафене, предлагащо наргиле, в една от пресечките на бул. „Истиклял“. Обзавеждането, подобно на самото кафене, е смесица от традиционно и модерно. Дървена облицовка до средата на стените, ниски маси и дивани, тапицирани с кожа. Отвън на тясната уличка са изнесени ниски масички и столове за пушещите наргиле. Кафенето предлага гледане на фал (fal bakmak), т.е. гледане на кафе – характерна услуга за заведенията по бул. „Истиклял“. Тя се свързва най-вече с жените и както отбеляза един от респондентите И. Ч.¹⁹⁴ „за парите на жените от обществото (sosiyaie kadınları) всичко правят“. Това е от тези кафенета, в които ходят мъже и жени.

Последното кафене, което посетихме, беше на чичо Мустафа (Mustafa amca) и интервю даде самият кафеджия. Заведението се намира в двора на един безистен и дели пространството с поне още 2-3 кафенета, къраатханета и обикновени книжарници. Посетителите бяха млади хора, основно момчета. В кафенето се чуваше невероятна глъчка, защото всички говореха, викачите на кафенетата се надвикваха, сервитьорите подвикваха поръчките. И тук също липсваше „спокойствието и тишината“ на турското кафене. Стените в дъното на двора на кафенето все още носят спомена за протестите чрез различните надписи, станали популярни, като “#Direngezi”, стихчета за сълзотворния газ и др.

Кои бяха респондентите?¹⁹⁵ Бяха направени интервюта с общо 11 души – 9 мъже и 2 жени, на възраст между 40 и 65 год. От тях 78 % от мъжете са със средно образование, останалите 22 % – с висше. От жените 100 % са с висше образование. От мъжете 7 са в сферата на обслужването, 1 е пенсионер и 1 се занимава с чуждестранна търговия. При жените едната е заета в сферата на банковото дело, а другата – в сферата на здравеопазването.

---

¹⁹⁴ И.Ч., мъж, 65, средно образование, Истанбул

¹⁹⁵ Вж. Приложение 7

На първия въпрос, свързан с любимото кафене, почти всички посочиха стари истанбулски кафенета, защото са богати на история, в близост са до работното им място, предлагат пушене на наргиле, в някои от тях кафето се вари на жар и се намират на места с хубава гледка. Относно последното проф. Мартин Ганън цитира Бисбий, според когото за турците забавлението е релаксация, въображение, социализиране, хумор и седене. Турците седят до прозорците, в градините, в кафенетата – навсякъде, откъдето могат да се насладят на красива гледка и да си починат, водейки приятен разговор.¹⁹⁶

Всички мои респонденти говореха за кафенетата като място за социализиране и водене на приятен разговор и всички те посочиха като предпочитано старото османско кафене. Говореха с носталгия за старите времена и изчезналата или силно променена кафе култура. Тази носталгия се заражда някъде в края на миналия век. Ахмед Яшар пише, че на кафенетата трябва да се гледа като на динамично, трансформиращо се живо място, а не като носталгично¹⁹⁷. Ганън също отбелязва, че в последно време градското население преиначава историческата значимост на кафенетата и говорят за тях с умиление, въпреки че не ги посещават.¹⁹⁸

Относно най-често извършваните дейности в кафенетата респондентите посочиха четенето на вестник, гледането на новините, играта на карти и табла, пушенето на наргиле. Може да заключим, че в това отношение големи промени през последните години няма. Към дейностите трябва да се добавят и използването на компютър, мобилни телефони, планшети и др. изобретения от XXI в. С увеличаването обаче на съпровождащите дейности се наблюдава изоставяне на основните – хората все повече се увличат в сърфиране из социалните мрежи и забравят да комуникират един с друг. Кафенетата все още са място за работни срещи, за обмен на клюки, на спорове както по политически теми, така и заради любимите футболни отбори. Турският изследовател Кадир Улусой твърди, че хората се събират днес, за да гледат мачове и благодарение на шума от телевизията днешните кафенета отново като преди са „пулсът на града“.¹⁹⁹

---

¹⁹⁶ Gannon, M. J. *Understanding Global Cultures: Metaphorical Journeys Through 31 Nations, Clusters of Nations, Continents and Diversity* (5th Ed.). California, 2013, p. 85

¹⁹⁷ Yaşar, A. *İstanbul Kahvehaneleri...*, p. 35

¹⁹⁸ Gannon, M. J. *Op. cit.*, p. 88

¹⁹⁹ Ulusoy, K., *Op. cit.*, p. 163

Всички респонденти са на мнение, че кафенетата са места, в които хората могат спокойно да обменят идеи и да говорят на различни теми без да им се налага някаква цензура.

На въпроса, свързан с театъра на сенките и други културни мероприятия, предлагани някога в кафенетата, отговарят, че вече такова нещо няма. Имало е едно време, в тяхното детство и то само по време на Рамазана. Ф. Д.²⁰⁰ разказа как в нейното детство възрастните мъже са се забавлявали, наблюдавайки театъра на сенките, но тя като момиче не е била допусната в кафенето. И. Ч.²⁰¹ обясни, че театърът на сенките и разказвачът на приказки изчезват с идването на радиото и телевизията. Те стават безполезни.

Относно разделението по пол, етнос, религия също се получи почти единодушни отговори – че такова нещо няма. Всички могат свободно и спокойно да посещават кафенетата и че това е било преди. Юнсал Гювен²⁰² сравни кафенето с джамията, където по време на молитва всички са равни. Единствено Ф.Д.²⁰³ отбелязва, че все още съществува. Тя разказа, че в махалите има кафенета, в които жени не могат да влязат. Ф.Д. отбеляза, че около университетите например момчетата и момичетата могат съвсем спокойно да си седят в кафенетата. Тя напомни и че все пак е нормално да има полово разделение, защото кафене културата е култура на мъжете. Обяснение дава отново Ганън, че ислямските корени на населението все още предопределя ролята на жената.²⁰⁴

Единодушни бяха всички респонденти относно това, че кафенетата не са място на безделниците и бунтарите. Били са едно време. Те обясниха, че там ходят обикновено възрастни хора, пенсионери или безработни. За бунтарите също отрекоха, въпреки че Н.Д.²⁰⁵ отбеляза, че в задните улички на „Бейоглу“ могат да се намерят примерно кафенета, в които ходят употребяващи различни наркотици, но в общия случай кафенетата са места за събиране със приятелите и семейството. Все пак обаче по време на протестите за парка „Гези“ много от кафенетата, баровете, ресторантите и хотелите осигуряваха скривалища, първа

---

²⁰⁰ Ф.Д., жена, 48 г., висше образование, Истанбул

²⁰¹ И.Ч., мъж, 65, средно образование, Истанбул

²⁰² Юнсал Гювен, мъж, 50, средно образование, Истанбул

²⁰³ Ф.Д., жена, 48 г., висше образование, Истанбул

²⁰⁴ Gannon, M. J. Op. cit., p. 88

²⁰⁵ Н.Д., жена, 43, висше образование, Истанбул

помощ, вода и храна на протестиращите. Дори тези, които не го направиха, влязоха в т.нар. „Списък за бойкот“²⁰⁶.

Всички отговориха положително на последния въпрос, свързан с участието на кафенето в запазването на кафе културата днес.

Преди военния преврат от 1980 г. кафенетата са силно политически и идеологически разделени, след това започва период, в който с успокояването на ситуацията в страната, се успокояват и кафенетата. С навлизането на новите технологии като телевизията, а по-късно и интернета изчезват и традиционните забавления като театъра на сенките и разказвача на приказки. Днес традиционните кафенета като тези в махалите се посещават най-вече от възрастните представители на общността, а младите предпочитат по-модерните забавления като кина, концерти и т.н. Животът в Истанбул тече много бързо и хората вече не отделят толкова много време на кафето и кафенетата. „Бързо приготвящото се разтворимо кафе, понякога сервирано с мляко, започва да печели благоволение дори на жените домакини, по-заинтересовани да не пропуснат любимата си сапунена опера на малкия екран, отколкото да отделят време, за да си направят чаша традиционно турско кафе.“²⁰⁷ От 2013 турското кафе и кафе културата са под егидата на ЮНЕСКО.²⁰⁸ За трансформацията на кафенетата важна роля играе туризмът, заради който в последните години има едно обръщане към миналото.

* * *

Кафенетата се появяват в Истанбул в средата на XVI в. и бързо печелят статут на най-важната институция след джамията и дома въпреки преследванията и затварянията от страна на централната власт. През XVII и XVIII в. се появяват различни видове кафенета според дейностите, които предлагат, и според вкусовете и интересите на клиентелата. През този период кафенето е място за срещи на мъжете, за обсъждане на клюки, за игри на табла и на комар, въртенето на сделки и организиране на бунтове.

---

²⁰⁶ Списъкът е достъпен вече само във Фейсбук. В него влизат заведения като MADO Café и Starbucks, някои от големите ежедневници и т.н. Извлечен на 31.08.2014 от https://www.facebook.com/geziboykot?hc_location=timeline.

²⁰⁷ Турция..., с. 610

²⁰⁸ Turkish coffee culture and tradition. Извлечено на 31.08.2014 г. от: <http://www.unesco.org/culture/ich/RL/00645>

Важни моменти в развитието на заведението са настъпването на Танзимата (1839-1876) и Кримската война (1853-1856), когато в Османската империя навлиза европейското кафе (café), пряк наследник на първите кафенета. Това съвпада и с появата на печата и отпечатването на първите вестници и книги в империята. На традиционното кафене му се налага да отстъпи позициите си в живота на истанбулчани и да се трансформира. Така се появява „кърватхането“ (читалня), което да отговаря на нуждите на новото поколение европеизирани интелектуалци и бюрократи. През XIX в. кафенето става изразител на общественото мнение. Шпионите на последните султани тръгват по „кахвеханетата“ за събиране на информация, а трубадурите – за да пропагандират танзиматските реформи. В края на XIX в. бъдещите реформатори на империята и създатели на Турската република се събират по кафенетата и обсъждат своите идеи и планове.

XX в. носи със себе си нови изпитания пред кафенето. След Първата световна война на мястото на многонационалната империя се създава националната Турция. Сега тези, които са обмисляли как да свалят правителствата на султана, застават начело на държавата. Те предприемат масирана атака срещу останалата османска институция, опитвайки се да я поставят под свой контрол. Измислят се алтернативни забавления, създават се контролирани копия на кафенетата и се продължава със започналия от османско време дискурс срещу тези заведенията. И вероятно тази тактика е щяла да успее, ако след смъртта на Ататюрк (10.11.1938 г.) режимът не се „поотпуска“. Преселението на анадолски селяни в Истанбул от 50-те години на XX в. дава съживяваща сила на кафенетата и те отново започват да играят важна роля в ежедневието на града.

След преврата от 27.05.1960 г. в страната настъпва истинска анархия, която не подминава и кафенетата. Те стават обект на бомбени и въоръжени атентати, предизвикани от една или друга политическа или религиозна групировка. През това време страната е в процес на урбанизация и индустриализация и тя на няколко пъти изпада в тежки финансови и икономически кризи.

Въпреки последвалото военно положение и терора превратът от 12.09.1980 г. носи известно успокоение и стабилизация в Турция и в кафенетата. Новото е телевизията, която става задължителна част от живота на

турците и присъствието ѝ в кафенетата се налага заради търсенето. Турция се отваря към световните пазари и става лидер в сферата на туризма. След телевизора през 90-те идва времето на компютъра и интернета, заради които се обособяват и интернет кафетата. Друга новост е присъствието на жените в някои кафенета като посетители, както и навлизането на веригите кафета.

Турция и нейните кафенета посрещат XXI в. в променена политическа реалност. От 2002 г. на власт е Партията на справедливостта и развитието, която показва особен афинитет към османското минало и стимулира реабилитирането му. Днес носталгията към традиционните истанбулски кафенета е на дневен ред и се започва с възраждането на кафене културата.

Съвременното кафене в Истанбул е шумно, предлагат се освен традиционните напитки също и безалкохолни, италианско, френско и виенско кафе, топъл шоколад и различни десерти. То променя обаче своите характеристики според мястото, на което се намира. Ако е в туристически район, кафенето предлага чрез интериора и услугите „традицията“ такава, каквато трябва да я видят туристите – уханието на турското кафе, поднесено в традиционна чаша, вкуса на локума и изпаренията на наргилетата. В тези кафенета всички са равни и всеки е добре дошъл. В голяма част от тях бизнесът играе решаваща роля, а не спазването на традицията.

С влизането в махалата, кафенето се променя. То се превръща в обособено пространство на обществото на квартала. Всеки познава всеки и там ходят само възрастни мъже. Те пият чай и кафе, четат вестник, играят табла, гледат новините, обсъждат клюки, мачове и политика.

От XVI в. досега кафенето преживява редица метаморфози – много от предлаганите дейности ги няма или са заменени с други, но то успява да съхрани в себе си основната си функция – на място за събиране и споделяне, на социализация. Независимо дали е в модерния „Бейоглу“ или в „Балат“ хората отиват в кафенето не просто да изпият по чаша кафе или чай, а да се видят с приятели и да общуват. А от говоренето идват бизнесът, клюките, че и бунтът.

ISTANBUL'S COFFEEHOUSES IN XX AND XXI CENTURY – BETWEEN THE
REVOLT, THE GOSSIP AND THE BUSINESS

Kirila Atanasova

The study *“Istanbul’s coffeehouses in XX and XXI century – between the revolt, the gossip and the business”* explores the development of the traditional coffeehouse (kahvehane) from its establishment to the today’s coffee venues in Istanbul. The main aim of the text is to follow that process through the social and political changes, that occur in the lives of the Ottomans and later of the Turkish citizens, and how these changes reflect on the functions, architecture and the clientele of the institution. The study distinguishes between the coffee house and the café in their historical and functional characteristics and the activities, that have been carried out.

Приложение 1

Источник: www.twarp.com/map.htm

Приложение 2

The coffee houses of Istanbul in the XX and XXI c.

XX. ve XXI. yüzyılın İstanbul kahvehaneleri

Questionnaire/ Soru Listesi

1. Имате ли си любимо кафене и защо го харесвате?

➤ **Hoşlandığınız bir kahvehane var mı? Neden onu çok sevdiniz?**

2. Сещате ли се за някое емблематично кафене в Истанбул и с какво то е известно?

➤ **İstanbul'da mekan olarak ün kazanmış bir kahvehane aklınızda var mı? Nesiyle ün kazanmıştır?**

3. Променили ли са се кафенетата в Истанбул от Вашата младост до днес и изобщо кафе културата в Турция? Как? / Има ли някаква промяна в кафенетата и кафе културата? Каква е тя?

➤ **Gençliğinizden bu yana, yıllar yılı İstanbul'daki kahvehaneler, yada kahve kültürü hiç değişti mi? Nasıl değişti?**

4. Съществува ли някакво професионално/ социално/ религиозно/ етническо/ полово разделение на самите кафенета, както и вътре в тях? Всеки има ли си някакво определено място?

➤ **Kahvehane dediğimiz mekan müşterilerin mesleği, sosyal durumu, dini, cinsiyeti, etnik kökenleri bakımından bir ayırımı tabi mi? Her zümrenin kahvehanede ayrı bir yeri var mı?**

5. Кои кафенета предпочитате - традиционните или модерните кафенета и вериги?

➤ **Hangi kahvehaneleri tercih edersiniz – eski osmanlı tipi kahvehaneleri mi, yeni, modern kahvehaneleri mi?**

6. Кафенетата място ли са за културни мероприятия като karagöz, изнасяне на пиеси/представления, концерти, литературно четене и т.н.?

- **Kahvehanelerde karagöz türü eğlenceler yapılır mıydı , piyes temsilieri, konserler verilir mi, yada edebi etkinliklerin yapıldığı bir yer mi?**

7. С какви други дейности може да се занимава човек в кафенето? Вие какво обичате да правите? Напр.: Ключки, бизнес, обсъждане на политически проблеми, игри като табла/ шах и т.н.?

- **Bir kahvehaneyi ziyaret edenler orada genellikle ne yaparlar? Siz ne yapmayı seversiniz? Belki dedikodu, iş görüşmesi, belki siyasi konular tartışmak, tavla yada satranç oynamak ?**

8. В кафенето може ли човек да говори спокойно на различни теми и да изразява свободно мнението си?

- **Kahvehanede insan oturup rahatça çeşitli konular üzerinde kendi şahsi fikrini arzedebilir mi?**

9. Кафенетата място за безделници и бунтари ли е?

- **Kahvehane serseriler ve asiler mekanı mı?**

10. Достъпността на кафето и кафенетата днес навреди или помогна за развитието на кафе културата в Турция днес?

- **Türkiye'de kahve kültürünün ayakta kalmasına kahvehanelerin payı var mı?**

Приложение 3

Şark kahvesinin Güzel
Hatırası İsmet İnönü
18.8.1965
Merhab İsmet

11/2/1995
Başlı Şark
Kahvesinde Kardeslerimle
Kucaklaştım.
Kopah Çarşını
Tarihimizin turizmimizin
ve ticaretimizin gelişmesi
Veri güvenli
teskilatımızın Kopah
Çarşınına iyi hizmet
vermesini ve hayata
olmasını diliyorum
Allet

"Şark Kahvesi"nde
"Kopah Çarşı esnafını
ziyaret edip onlarınla
hastahalde buluştuktan
memnun oldum.
En iyi dileklerimi selam
ve saygılarımla sunarım.
29 Kasım 1989 S. Demirel

11/2/1994
"Şark Kahvesine Telenar
gelmekten memnunuz.
İstanbulunuzla Özdeş-
lenmiş olan Çarşınız dünya-
ya açılan pencereyiğdir.
Dünyada ne bölgeyiğk
harar devam edecek İstik-
balınız gelişmeye zenginleşmeye
devam edecektir.
Çarşı esnafı Vatandaş-
larımızın izlerinde bulsuntar
dilerim.
S. Demirel
Cumhurbaşkanı

3.1.2003
We thank you
very much
for your warm
hospitality
Karaman Ç.

Приложение 4

ERENLER NARGİLE VE ÇAY BAHÇESİ WATER-PIPE & TEA GARDEN		
.NARGİLE	.WATER-PIPE	17.00 ₺
.ÇAY	.TEA	1.50 ₺
.ELMA ÇAYI	.APPLE TEA	1.50 ₺
.TÜRK KAHVESİ	.TURKISH COFFEE	5.00 ₺
.NESKAFE	.NESCOFFEE	5.00 ₺
.KUŞ BURNU	.ROZEHIP FRUIT TEA	1.50 ₺
.ADA ÇAYI	.SAGE HERBAL TEA	1.50 ₺
.MEŞRUBAT	.SOFT DRINK	3.50 ₺
.AYRAN	.AYRAN	2.00 ₺
.SODA	.MINERAL WATER	2.00 ₺
.SU	.WATER	1.50 ₺
.SIKMA PORTAKAL	.FRESH ORANGE JUICE	5.00 ₺
.TOST	.TOAST	—
.KARIŞIK TOST	.FULL TOAST	—
.SALEP	.SALEP	5.00 ₺

Приложение 5

Горе – вляво: *Life Café*
Горе – вдясно: *Печка за варене на кафе и чай*
Долу: *Ethem Tezçakar Kahvesi*

Приложение 6

Горе – вляво: Изглед от „Пиер Лоти“
Горе – вдясно: Оджак за кафе (Кафве осаџ)
Долу: Интериор на „Пиер Лоти“

Приложение 7

№	Име / инициали	Пол	Възраст	Образование	Населено място
	И. Ч.	мъж		Средно	Кючукчекмедже, Истанбул
	Ш. Уст.	мъж		Висше	Беазит, Истанбул
	Оуз Агалай	мъж		Средно	Капаль чарши, Истанбул
	Бекир Тезчакар	мъж		Висше	Капаль чарши, Истанбул
	Н. Ер.	мъж		Средно	Еюб, Истанбул
	Юнсал Гювен	мъж		Средно	Каракьой, Истанбул
	Мурат	мъж		Средно	Бейоглу, Истанбул
	Мустафа (Mustafa amca)	мъж		Средно	Бейоглу, Истанбул
	Ф. Д.	жена		Висше	Кючукчекмедже, Истанбул
	К. Оч.	мъж		Средно	Еминьоню, Истанбул
	Н. Д.	жена		Висше	Кючукчекмедже, Истанбул